

ULUSLARARASI

YILDIRIM BAYEZİD SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

27-29 KASIM 2015

Yayına Hazırlayanlar

Hasan Basri ÖCALAN

Yusuf Ziya KARAASLAN

TÜRK TARİH KURUMU

ULUSLARARARASI YILDIRIM BAYEZİD SEMPOZYUMU

27-29 Kasım 2015, Bursa

BİLDİRİLER

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VIII. Dizi-Sayı: 28

ULUSLARARASI YILDIRIM BAYEZİD SEMPOZYUMU

27-29 Kasım 2015, Bursa

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayanlar
Hasan Basri ÖCALAN - Yusuf Ziya KARAASLAN

ANKARA, 2019

Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu (2015 : Bursa, Türkiye)

Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu , 27-29 Kasım 2015, Bursa, bildiriler / editörler Hasan Basri Öcalan, Yusuf Ziya Karaaslan. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2019.

xliv, 642 s. : resim, minyatür, harita, tıpkıbasım, tablo ; 23 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VIII. Dizi-Sayı: 28)

Bibliyografya var.

ISBN 978-975-16-3631-7

1. Bayezid I (Osmanlı Padişahı; 1360-1403) _ Kongreler. I. E.a. II. Öcalan, Hasan Basri, editör. III. Karaaslan, Yusuf Ziya, editör. IV. Dizi.

956.101511

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 12.09.2018 tarih ve 762/18 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN : 978-975-16-3631-7

İnceleyiciler : Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Kapak Tasarımı : Emine ÇAKIR

Baskı
Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sit.
1358. Sokak No: 31 Ostim/ANKARA
Tel: (0312) 395 99 94 -95

İÇİNDEKİLER

TAKDİM IX

AÇIŞ KONUŞMALARI XI

SEMPOZYUM PROGRAMI XXIX

TARİH

Musa Şamil YÜKSEL
Timurlu Kaynaklarında Yıldırım Bâyezid ve Meşruiyet Meselesi 1

Enes Mert DEMİR
Yıldırım Bayezid Dönemi Fetihlerinin Osmanlı Merkezileşmesine Etkisi 27

Sherzodhon MAHMUDOV
"Müntehâbü't-Tevârih"te Yıldırım Bayezid: Yorum ve Tahlil..... 45

Mehmet İNBAŞI
Yıldırım Bayezid Döneminde Makedonya'da Fethedilen Yerler ve İskân Siyaseti..... 53

Yusuf Ziya KARAASLAN
Yıldırım Bayezid Dönemi Bulgaristan'ında Hâkimiyet Mücadelesi 83

İlhan ERDEM
Anadolu'da Osmanlı-Timurlu Mücadelesi ve Karakoyunlular..... 101

Ömer DEMİREL
Bayezid-Timur Mücadelesinde Sivas Şehri 113

Géza DÁVID & Pál FODOR
I. Bayezid Döneminde Osmanlı–Macar Mücadelesi ve Bunun Macaristan'daki Etkileri..... 129

Eduart CAKA,
Yıldırım Bayezid Dönemi ve Arnavutluk ile Münasebetler..... 149

Kenan Ziya TAŞ
Fıtrat ve Fetret Arasında Bir Sultan: Yıldırım Bâyezid Han.....163

Marco ŠUICA
The Politics of Yıldırım Bayezid Toward Central Serbian Principalities 173

Dragi GJORGIEV
Üsküp'ün Fethi (1391-92) 191

Ardian MUHAJ
The Origins of the Rivalry Between the Ottomans and Venice in The Adriatic.....201

Ahmet KANKAL
Yıldırım Bayezid Döneminde Osmanlı-Candarlı Münasebetleri.....215

Altay Tayfun ÖZCAN
XV. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Avrupa Kroniklerinde Yıldırım Bayezid İmajı ..227

M. Vedat GÜRBÜZ
Yıldırım Bayezid-Emir Timur Çekişmesi ve İki Lider Hakkındaki Siyasi Meşruiyet Tartışmaları.....265

Yusuf OĞUZOĞLU
Koca Naib'in Ankara Savaşı'nı Aydınlatan Tanıklığı 295

İDARE, İLİM VE KÜLTÜR

Sadettin BAŞTÜRK
Yıldırım Bayezid Devri Osmanlı İdari Taksimatına Dair.....307

Ömer YILMAZ
Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkisi Bağlamında Yıldırım Bayezid-Emir Sultan Örneği.....319

Hüseyin ÇINAR
Kütahya Yıldırım Bayezid Camii ve Vakıfları.....347

Sezai SEVİM
Cumalıkızık Köyü (Yıldırım/Bursa) ve Yıldırım'ın Desteklediği Vakıflar 383

M. İbrahim YILDIRIM
Zahîrüddîn Mar'aşî Zâviyesinden Ankara Savaşı ve Yıldırım Bayezid 403

H. Mustafa ERAVCI
Sultan Yıldırım Bayezid Ahi Mi? 421

Fatih ERKOÇOĞLU
Yıldırım Bâyezid Döneminde Osmanlı Ülkesine Gelen Müslüman İlim Adamları 433

Bedri MERMUTLU
Şehâbeddin İbn Arabşah ve Bursa'da Hoca Arabşah Ailesi 449

Ahmet KÖÇ
Sosyal Açıdan Balıkesir'de Yıldırım Külliyesi 475

Ali ERTUĞRUL & Nurullah TURAN
Bolu Sancağında Yıldırım Bâyezid'e Mahsus Yapılara Tayin Edilen Vakıflar 499

Mutlu GÜL
Yıldırım Bayezid'in Yanında Bir Âlim: İbnü'l-Cezerî ve Hadisçiliği 551

SANAT VE EDEBİYAT

Murat TAN
Türk Tiyatro Edebiyatında Yıldırım Bayezid 567

İbrahim AKYOL
Yıldırım Bâyezid ve Oğlu Emir Süleyman Döneminde Himaye Edilen Şairler 583

Feyzan GÖHER VURAL & Timur VURAL
Yıldırım Bayezid Dönemi Çağdaşı Abdülkadir Meragî'ye Göre Dönem Çalgıları 597

Sıddık ÇALIK
Orhan Gazi'den Yıldırım Bayezid'e İlk Devir Osmanlı Sikkelerinde Siyasi ve İdari Anlayışın İzleri 615

DEĞERLENDİRME OTURUMU 631

KÜTAHYA YILDIRIM BAYEZİD CAMİİ VE VAKIFLARI

HÜSEYİN ÇINAR*

GİRİŞ

Sultan I. Murad'ın en büyük oğlu olan I. Bayezid, H.755/M.1354 yılında doğmuştur. O'nun, dönemi anlatan tarih kaynaklarında ilk defa yer almaya başlaması, daha çok evliliği ile olmuştur. Dönemin siyasî ve askerî olaylarının gölgesinde gerçekleşen bu evlilik, Germiyanoğlu Süleyman Şah [Şah Çelebi]'ın (1361-1387), bir taraftan Karamanlıların baskısından, diğer taraftan da durmadan genişleyen Osmanlılardan çekinmesi ve topraklarını muhafaza için yollar aramasının bir sonucuydu. Neticede Osmanlılarla akrabalık kurma yollarını araştıran Süleyman Şah, kızı Sultan Hatun (Devlet Hatun)'u,[1] Sultan I. Murad'ın oğlu Bayezid ile evlendirme ve Osmanlı sarayına gelin gönderme düşüncesini iletmek üzere İshak Fakih'i, çeşitli hediyelerle Bursa'ya elçi olarak gönderdi. Süleyman Şah'ın teklifi, eğer Sultan Murad tarafından uygun görülürse, Sultan Hatun ile birlikte Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı'nın da cihaz (çeyiz) olarak verileceği iletildi. Sultan I. Murad da Süleyman Şah tarafından gelen teklife olumlu cevap verdi.[2] Aynı yıllarda Sultan I. Murad'ın kızı Hafise Sultan'ın, Karamanoğlu Ala-

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü - Ankara, hcinar06@gmail.com

[1] Süleyman Şah'ın kızı olup Yıldırım Bayezid'in hanımı olan Devlet Hatun'un Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun'dan doğma olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Mustafa Çetin Varlık, Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s. 63-64.

[2] Bu olay, yaklaşık bir asır sonra Mehmed Neşrî tarafından şu ifadelerle dile getirildi: "Germiyan-oğlı gördü ki gayetde pîr oldı, oğlu Ya'kub Beğ'i okuyub, eytdi: 'oğul, dilersen ki bu vilâyet senün elünde kala, Osman-oğlıyle birliğe bitüb, kızımın birini anun oğlı Yıldırım Bayezid'e vir' deyüb heman buyurı, İshak Fakih'i içliliğe gönderdiler. İshak Fakih dahi Sultan Murad Gazi'ye gelüb iyü atlar, piş-keşler getürdi…. 'kızımuzı Sultanum, oğlu Bayezid'e revâ görürse karavuşluğa alıvirsün ve bir kac hisar dahi cihazına tuta bile virelüm. Kütahya'yı ve Simav'ı ve Eğri-göz'i ve Tavşanlı'yı' didi. Murad Han Gazi dahi kabul idüb, kavl ü kararı muhkem berkitdiler". Bkz. Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ – Neşrî Tarihi, I. Cilt, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen, TTK Yay., Ankara 1995, s. 203-205.

eddin Bey'e gelin gitmesi de Germiyanoğullarını hayli tedirgin etmiş, adeta bu evliliğe dört elle sarılmalarına neden olmuştu.[3]

Şehzade Bayezid'in, H.783/M.1381 yılında Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'la gerçekleşen evliliği ve düğünü dönemi aktaran kaynaklarda uzun uzadıya anlatılmıştır. Bayezid'in Kütahya ile ilk bağlantısına ve ilişkisine ışık tutması bakımından bu düğün ve evlilik hakkında anlatılanlar oldukça önemlidir. Her iki taraf, kendi memleketlerinde tantanalı bir şekilde düğün yaptılar. Sultan I. Murad, düğüne etraftaki beylerden Karamanoğlunu, Hamidoğlu'nu, Menteşeoğlu'nu, Saruhanoğlu'nu, Aydınoğlu'nu, Tekeoğlu'nu, Candaroğlu'nu ve Mısır Sultanı ile kendi memleketindeki sancakbeylerini davet etti. Türlü türlü hediyelerin alınıp verildiği düğün, oldukça tantanalı bir şekilde gerçekleşti. Osmanlı tarafından Kütahya'ya gelin almaya kabalık bir düğün alayı gitti. Bu alaya, Bursa kadısı Hoca Mahmud Efendi, kapıkullarından Emîr-i Âlem Aksungur Ağa, Çavuşbaşı Temür-han ile kapı halkından bin kadar sipahi ve Şehzade Bayezid'in dadısı, Kadı Mahmud Efendi ve Aksungur'un hanımları ile yüz kadar hatunun da aralarında olduğu iki - üç bin kişi katıldı. Bu düğünle bir taraftan Devlet Hatun gelin olarak Bursa'ya götürülürken, diğer taraftan Süleyman Şah'ın vaat ettiği hisarlara da Osmanlı askerleri yerleşti. Böylece, cihaz olarak verilen Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı Osmanlı topraklarına dahil edilirken, Osmanlı-Germiyanoğlu ilişkilerinde de yeni bir safha başlamış oldu.[4]

Mükremin Halil Yinanç, bu evlilikle Germiyan topraklarından bir kısmının cihaz olarak Osmanlı topraklarına devredilmesinden bahsederken, Eğrigöz Simav ve Tavşanlı kasabalarının verilmesinin doğru olduğunu, ancak Germiyanoğlu'nun kendi merkezi Kütahya'yı vermesinin pek mümkün olmayacağını, bunun ilk dönem vakanüvislerinin bir abartısı olduğunu ileri sürer.[5] Kütahya'nın cihaz olarak verildiğinin bir başka kaynağı, Tapu Tahrir Defterleri'dir. Bu defterlerde Sultan I. Murad'ın hükümdarlığı zamanında Kütahya ve diğer kasabalardan Osmanlılara geçen köylerin isimlerinin ayrı ayrı kaydedildiği görülmektedir.[6] Nitekim Süley-

[3] Varlık, Germiyan-oğulları, s. 56.

[4] Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihan-Nümâ, s. 205-209; Varlık, Germiyan-oğulları, s.57-63.

[5] M. Halil Yinanç, "Bayezid I", İA, II, İstanbul 1979, s. 369.

[6] Kütahya'ya tâbi Kızılca-viran, Seydi-köy, Eriklü, Şeyh-Ömer, İne-Gazi, Elma-ağacı, Kara-ağaç, Süle-oğlu, Timürci-viran, Hoca-oğlu, Çomar ve Çöplü;
Yoncalı Nahiyesi'ne tâbi Kara-ağaç, Uç-ağacı, Sele-oğlu;
Sazanos Nahiyesi'ne tâbi Hisar-çavdar, Ağar;

man Şah, düğünden sonra Kula'ya çekilmiş ve öldüğü tarih olan 1387'e kadar burada yaşamıştır. Bu durum, Kütahya'nın Osmanlılara devredildiğinin bir başka işaretidir.[7]

Şehzade Bayezid, Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı ile evlendikten sonra eşine çeyiz olarak bırakılan topraklara sancakbeyi tayin edildi. Yerleştiği Kütahya'da, babasının sağlığında Sultanönü ile Germiyan ülkesinin bir kısmını idare eden Bayezid, Osmanlıların doğu sınırlarının muhafaza ve gözetimi ile görevlendirildi. 1386'da babasının Karamanoğlu Alâeddin Bey'e karşı giriştiği sefere katıldı ve Frenk Yazısı Savaşı'nda gösterdiği cesaret ve atılganlıktan dolayı, kendisine "Yıldırım" lakabı takıldı. Şehzade Bayezid, 15 Haziran 1389'da Türklerin Rumeli'deki geleceğini tayin eden Kosova Savaşı'nın kazanılmasında büyük rol oynadı. Bu savaş sırasında Sultan I. Murad ağır bir şekilde yaralanınca, büyük oğul olması ve üstün yeteneği nedeniyle, Bayezid'i kendi yerine vasiyet etti. Sultan Murad'ın şehadeti üzerine vasiyeti gereği, devletin erkân ve ulemasının desteğini alan Şehzade Bayezid tahta oturdu. Akabinde de devlet erkânının tavsiyesi ile hayattaki tek kardeşi Yakub'u herhangi bir iç savaşa sebep olmaması için öldürttü.[8]

Yıldırım Bayezid tahta oturduktan sonra Anadolu'ya geçti ve 1389-1390 kışında Alaşehir'i, takiben de Aydın, Saruhan, Menteşe, Hamîd ve Germiyan'ı Osmanlı topraklarına kattı.[9] Bu arada kayın biraderi Germiyanoğlu II. Yabub Bey'i, bütün ülkesini aldıktan sonra hapsedilmek üzere İpsala Kalesi'ne gönderdi. Yıldırım Bayezid yeni aldığı bu memleketlerin her birine bir oğlunu vali tayin etti. Ayrıca Kütahya merkez olmak üzere Anadolu beylerbeyliğini kurup, buraya da Kara Timurtaş Paşa'yı gönderdi.[10]

Savaşlardan ve fetihlerden elde ettiği önemli miktardaki ganimet Sultan Yıldırım Bayezid'in hazinesini doldurmuş, kendisini zamanının en zengin ve en debdebeli hükümdarlarından biri yapmıştır. Bu zenginlik, onun bir çok dinî ve hayrî

Tavşanlı'ya tâbi Çukur-viran;
Altıntaş'a tâbi Virancık, Çakır-sazı, Sevdiğin;
Simav'a tâbi Yenice, Kara-abdal:
Kula'ya tâbi Akça-in, Balçıklu:
Aslan-apa'ya tâbi Kulaksuz, Güğüm. Tahrirlerdeki köyler için bkz. Varlık, Germiyan-oğulları, s. 61-63.

[7] Varlık, Germiyan-oğulları, s.95.

[8] Halil İnalcık, "Bayezid I", DİA, 5, 1992, s.231-232; Yinanç, "Bayezid I", s. 369.

[9] İnalcık, "Bayezid I", s. 234,

[10] Yinanç, "Bayezid I", s. 370.

eserler meydana getirmesine ve âbidevî yapılar inşa etmesine zemin hazırlamıştır.[11] Hayatı baştan başa savaş ve mücadelelerle geçen Sultan Yıldırım Bayezid'in, öldüğünde başta Bursa olmak üzere pek çok şehir ve kasabada hayratı bulunmaktaydı.[12]

Sultan Yıldırım Bayezid, döneminde yapılan mimarî eserler bakımından, on üç senelik kısa devrinde, babasının otuz senelik saltanatından hem sayı hem de âbidevî özellikleri bakımından daha çok eser bırakmıştır. O, daha babası hayatta iken Mudurnu ve Bolu manzumelerini yaptırmıştı. Devri her seneye düşen bina adedi bakımından babasının zamanından dört kat fazladır.[13]

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yaptığı tespite göre, Sultan Yıldırım Bayezid döneminde inşa edilen mimarî eserlerinin sayısı 108'dir. Bu eserlerin ekserisinin bânîsi de kendisidir. Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı hayrat şunlardır: [14]

1. Alaşehir Yıldırım Bayezid Camii ve Medresesi
2. Amasya Yıldırım Camii
3. Balıkesir Yıldırım Camii, Medresesi, Misafirhanesi (İmareti)
4. Bergama Yıldırım Camii ve Hamamı
5. Bolu'da Yıldırım Ak Mescidi
6. Bolu'da Yıldırım Kara Çayır Mescidi
7. Bolu Ulu Camii
8. Bolu Yıldırım Medresesi, Kitabhanesi ve Orta Hamamı
9. Bursa'da İshak Kazerûnî Mescidi, İmarethanesi, Zaviyesi (Dervişler için Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılıyor)
10. Bursa Ulu Camii
11. Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Medresesi, İmarethanesi, Dârüşşifası, Hamamı, Türbesi, Bedesteni
12. Bursa Vâiziyye Medresesi
13. Dimetoka Yıldırım Hamamı

[11] Yinanç, "Bayezid I", s. 390-391.

[12] İnalcık, "Bayezid I", s.234.

[13] Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Mimari Çağının Menşe'i, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü Yay., İstanbul 1966, s. 511, 365.

[14] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 362-363.

14. Drama Yıldırım Camii
15. Edirne Yıldırım Camii, İmareti, Kervansarayı, (Saray) Hamamı
16. Bolu Eskiçağ'da Yıldırım Camii ve Hamamı
17. Gerede Yıldırım Camii ve Hamamı
18. İnegöl Yıldırım (Cuma) Camii ve Hamamı
19. Anadolu Hisarı
20. Karacabey Yıldırım Camii ve Hamamı
21. Kütahya Ulu Camii
22. Bolu Sancağı Üskübî Kazası Meylanözü Mescidi ve Köprüsü
23. Niğbolu Yıldırım Camii
24. Poyracık Köyü (Bergama) Yıldırım Camii ve Hamamı
25. Silistre Yıldırım Camii
26. Tırnova Yıldırım Camii

Kütahya Yıldırım Bayezid Han Camii (Câmi'-i Kebir/Ulu Cami) ve Vakıfları

Câmi'-i Kebir, Ulu Camii, Yıldırım Bayezid Camii olarak da bilinen bu cami, günümüzde Kütahya şehir merkezinde Gazi Kemal Mahallesi'nde Vâcidiye Medresesi (Kütahya Müzesi) ile II. Yakub Çelebi İmaret Mescidi (Eski Vahîd Paşa İl Halk Kütüphanesi) arasında yer almaktadır. Yapının inşa tarihi kesin şekilde bilinmemekle birlikte arşiv kayıtları, onarım kitâbeleri ve çeşitli kaynaklar ışığında ilk inşasının Yıldırım Bayezid devrinde (1389-1402) gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Câmi'-i Kebir/Ulu Cami, Kütahya'daki selâtin camilerinin en güzeli ve mimarî bakımından da en fazla dikkati çeken örneklerindendir.[15]

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii hakkında kendisi de aslen Kütahyalı olan Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, caminin inşası ve bânîsi hakkında şu bilgileri aktarır:

"Evvelâ cümleden mükellef ü müzeyyen ve cemâ'at-i kesîreye mâlik Ulu Câmi' Yıldırım Bâyezîd Hân ibn Gâzî Hudâvendigâr binâsıdır, ammâ itmâmı Şehzâde Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Hân'ındır."[16]

[15] Fatma Kuş, "Kütahya Ulucamii", DİA, 42, s. 107-108.

[16] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IX. Kitap, Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman – Robert Dankoff, YKY Yay., İstanbul 2005, s. 14.

Bu anlatımdan da anlaşıldığı üzere Evliya Çelebi'nin yaşadığı yıllardaki yaygın görüş ya da onun kaynağında yer alan bilgi, caminin bânîsinin Yıldırım Bayezid, inşaatı tamamlayanın da oğlu Şehzade Musa Çelebi olduğu yönündedir. Burada yer alan Şehzade Musa Çelebi'nin camiyi tamamladığı bilgisi, arşiv belgelerinde ve diğer kaynaklarda karşımıza çıkmasa da, muhtemelen yakın dönemlerde bu camiyi ele alan çalışmaların dayandığı kaynak Evliya'nın anlatımıdır.

Uzun Çarşılıoğlu (Uzunçarşılı) İsmail Hakkı, 1932'de yayınlanan Kütahya isimli eserinde, bu caminin inşası hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Bu caminin yapılmasına Yıldırım Bayezit zamanında başlanmış ise de araya Demirlenk vakası girdiğinden tamamlanamamış ve ancak (813 hicri) senesinde şehzade Musa Çelebi tarafından ikmal edilmiştir. Caminin vakfiyesi ikinci sultan Mehmet zamanında tertip edilmiş olup vakfiyede (813) te tamamlandığı tasrih olunmuştur".[17]

Yukarıda da değinildiği üzere Kütahya ile ilgili son dönemde yapılan çalışmaların neredeyse hepsinde, bu cami hakkında yer alan bilgi, Germiyan beyi Süleyman Şah'a damat olan Şehzade Bayezid'in düğünden sonra bu şehirde bulunduğu zaman (1381-1389) camiyi yaptırmaya başladığı, fakat araya giren seferler ve bir takım gaileler üzerine inşaatın bitirilemeyip yarı kaldığı, caminin vakfiyesinin Fatih Sultan Mehmed zamanında tertip edildiği ve burada da caminin 813/1410'da, Şehzade Musa Çelebi tarafından tamamlandığı, vakfın mütevelliliğinin de evlattan evlada geçtiğinin yer aldığı şeklindeki anlatımdır.[18]

Günümüzde caminin inşası hakkında yaygın olan bilgilerin kaynağı daha çok Uzunçarşılı'nın Kütahya isimli eseridir. Ayverdi bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir:

"Kütahya şehri ismindeki eserinde, İsmâ'il Hakkı Uzunçarşılı Bey, Câmi'in Fâtih zemânında tertîb edilen vakfiyesini gördüğünü, metinde câmi'in Yıldırım Bâyezid tarafından başlanıp 813 (1410) Mûsâ Çelebi tarafından bitirildiğinin tasrih edildiğini yazar ve kitâbelerin bir kısmını koyar. Vakfiyede tevliyet, evlâda şart iken, sonra hâricden de ta'yîn yapılmış imiş."[19]

[17] Uzun Çarşılıoğlu (Uzunçarşılı) İsmail Hakkı, Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya Şehri, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1932, s. 107.

[18] Uzun Çarşılıoğlu İsmail Hakkı, Kütahya Şehri, s.107; Hamza Güner, Kütahya Camileri, (Basım yeri yok? (Kütahya?) 1964, s. 18; aynı yazar, Tarihte Kütahya, Kütahya Vilayet Matbaası, 1961; M. Çetin Varlık, "Kütahya", DİA, 26, s. 580.

[19] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 511.

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii (Ulu Cami) ile ilgili bu genel tanımlayıcı bilgilerden sonra, Fatih Sultan Mehmed tarafından düzenletilen bir bakıma tertip ve tanzimi yapılarak günümüze ulaşan, "Evâili Saferü'l-hayr sene 863"(8-17 Aralık 1458) tarihli, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde TSMA.d. 7088 numara ile kayıtlı, Arapça yazılmış olan vakfiyeyi inceleyebiliriz. Daha önce yayınlanmamış olan bu vakfiye ile şu ana kadar içeriği hakkında pek fazla bilgiye sahibi olmadığımız Yıldırım Bayezid Camii ve vakıfları hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olabiliriz.

Kütahya Yıldırım Bayezid Câmii'nin 863/1458 Tarihli Vakfiyesi[20]

– Vakfiyenin yeniden düzenletilme gerekçesi:

Vakfiyede yer alan; "Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han, ceddi Orhan oğlu Bayezid Sultan tarafından Kütahya'da inşa ettirilen mescid caminin vakıflarının durumlarını teftiş emrini verdiğinde…" ifadesinde de açıkça görüldüğü üzere, baba ismi sehven Orhan yazılan Sultan Bayezid'in Kütahya'da inşa ettirdiği camiye atıf yapılmakta; bu caminin, mescit-cami olarak birlikte yazılması ile de hem vakit hem de Cuma namazlarının kılındığı bir cami yani Ulu Cami olmasına işaret edilmektedir. Yine burada açık bir şekilde ifade edilen bir başka husus, "mescid cami ve vakıfları" ibaresidir. Bu da bize cami için daha önce bir vakfiye tanzim edildiğine, aşağıda da belirtildiği üzere vakıflarının bulunduğu ve bunların teftişinin yapılması emredilmektedir.

– Vakfiyenin dibâcesi:

Vakfiyenin uzunca bir dibacesi mevcut olup, burada edebi bir üslupla İstanbul'un fâtihi Sultan II. Mehmed, övgülerin en güzel örnekleri ve mecazi anlatımlarla övülmekte, yaptıkları hayırla anılmaktadır (Bkz. EK:1).

– Yıldırım Bayezid Camii'nin Fatih Sultan Mehmed'den önceki vakıfları:

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii için Yoncalık Nahiyesine bağlı Bağlıca Köyü'nde Elatma diye bilinen harim (özel arazi, ekinlik); aynı beldede Hamamlık diye bilinen harim; aynı beldede Sevli adlı mahallede bulunan diğer harim; caminin etrafında ve birbirine bitişik olan toplam sekiz dükkan ile Kütahya'da oturan

[20] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA.d. 7088; aynı belge için BOA, TSMA.d. 7088. Vakfiyenin çevirisi için bkz. EK: 1. Vakfiyenin Arapça'dan tercümesindeki yardımlarından dolayı Aydın Kudat ve Ali Çakır beylere sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ermenilerden günlük alınan cizyeden altı sikkeli dirhem vakfın gelirleri olarak kaydedilmiştir.

– Fatih Sultan Mehmed'in Yıldırım Bayezid Camii vakfına ilave gelir tahsisi:

Bu teftişle, caminin daha önceki vakfiyesindeki şartlar arasında yer alan vakıf gelirler yeniden tespit edilip kayıt altına alınmıştır. Düzenlenen yeni vakfiyede, daha önceki vakıf gelirlere ilave (zam) olarak; Kütahya'nın nahiye sınırları içinde yer alan Zağra Köyü'nün tüm gelirleri, caminin yararına vakfedildiği yer almaktadır. Bu köyün daha önce vakfedilen akarâta dahil edilmesi, bu vakfiyeyi bir bakıma zeyl vakfiye olarak değerlendirilmeye neden olabilir.

– Kütahya Yıldırım Bayezid Camii'nin masraf kalemleri:

Yapılan teftiş sonrasında yukarıda belirtilen vakıfların müstagallâtından yani akarâtından elde edilen gelirin, caminin bazı ihtiyaçları, vazife sahiplerinin ücretleri ve bakımı için vakfedildiği yer almaktadır. Vakfiyede, vakfın mürtezikası yani vazife sahipleri (görevliler) ve hizmet alanları belirlenirken, camide hatip olan kimsenin aynı zamanda imamlık görevini de yapması, bunun dışında vâkıfın şartları arasında yer alan sekiz hafızla birlikte, hatip olan kimsenin camide her gün Kur'ân-ı Kerim'den birer cüz okumaları istenmiştir. İmam-hatiplik görevini yapan bu kişiye, bu görevi karşılığında, caminin vakıfları arasında yer alan Bağlıca Köyü ile Sevli Mahallesi'ndeki harimlerin gelirleri ve Ermenilerden alınan cizyeden tahsil edilen meblağ, maişet olarak tahsis edilmiştir.

Vakfiyede, imam - hatip dışında, her gün sekiz hafızın camide hazır bulunması ve Kur'ân-ı Kerim'den birer cüz'ü yüzünden okumaları, bu vazifeleri karşılığında da, yukarıda hatibe tahsis edilen vakıflara ait gelirler dışında kalan gelirden, her bir kişiye günde birer dirhem olmak üzere toplam sekiz dirhem verilmesi yer almıştır. Vakfiyede belirtilen diğer görevliler ya da vazife sahipleri arasında yer alan muarrife,[21] yukarıda belirtilen hafızlarla birlikte her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuması karşılığında günde bir dirhem verilmesi; müezzine günde bir dirhem verilmesi; kayyıma günde bir dirhem verilmesi vâkıfın şartları arasında yer almıştır. Vakfiyede yer alan bilgilere göre camide; hatip, müezzin, muarrif, kayyım

[21] Muarrif; camilerle tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan müezzin ve derviş hakkında kullanır bir tabirdir. Cami ve tekkelerde bu işi gören ve tarif hizmeti yapan vazife sahiplerine de muarrif denir. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2, MEB Yay., İstanbul 1983, s.552.

ve sekiz hafızdan oluşan on iki vazife sahibi bulunmaktadır. Yine burada yer alan bilgilerden, kayyım dışındaki vazife sahiplerinin, camide her gün Kur'an'dan birer cüz okumaları istenmiştir. Buna göre, Kütahya Yıldırım Bayezid Camii'nde, o yıllarda Kur'an-ı Kerim'den, günde on bir cüz okunmaktadır. Vâkıf, caminin tefriş ve aydınlatma ihtiyaçlarını da vakfiyede yer vermiş; hasır ve siraç yağı için günde bir dirhem verilmesini şart koşmuştur.

– Vakfın yönetim ve denetimi:

Vâkıf, hayatta oldukça vakfın tevliyetinin yani yönetiminin kendi elinde olmasını, vefatından sonra da söz konusu tevliyetin nesilden nesile sürekli olarak kendi çocuklarının elinde kalmasını, çocuklarının neslinin kesilmesi durumunda da "şer'-i şerifin ve dîn-i müstakimin emrine göre" idare edilmesini istemiştir. Burada tevliyeti belirleme yetkisi kadıya bırakılırken, yönetim işinin dinî emirlere muğayir olmaması vurgulanmıştır. Vakfın tevliyetini yürütecek olan mütevelliye, bu vazifesi karşılığında, vakıf mallardan elde edilen toplam gelirin onda birinin yarısının, ücret olarak verilmesi şart koşulmuştur.

– Vakfın şartlarına müdahale edilmemesi:

Vâkıf, vakfedilen malların hiç kimsenin mülkiyetine ve mirasına geçirilemeyeceği ve hiçbir sebeple de şartlarına muhalefet edilemeyeceğini belirtildikten sonra; "*Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse, artık vebali değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.*"[22] âyeti ile vakfa müdahale edilmeme şartlarını pekiştirmiştir. Ayrıca, vakfın sahih ve geçerli olduğuna, hukukî sonuçlarına ve bağlayıcılığına da işaret edilerek, vakfiyenin tamam olduğuna hâkimin hüküm verdiği belirtilmiştir.

– Vakfiyenin düzenlenme ve tescil tarihi:

Vakfiye, "Evâili şehri Saferü'l-hayr sene semâniye mietin ve selâse sittîn (863)/ 8 -17 Aralık 1458 tarihinde kayıt altına alınmıştır.

– Vakfiyeyi tescil eden hâkim:

Bu vakfiyenin geçerliliğine, sıhhat ve lüzumuna "Mahmud bin Seydî Ahmed el-Kâdî bi'l-askeri'l-Mansûre" yani Kadıasker Seydî Ahmed oğlu Mahmud karar vermiştir.

[22] Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, âyet 181.

Vakfiyenin aslına uygunluğunu da Kostantiniyye (İstanbul) Kadısı Mehmed er-Rıfkı karar vermiştir.

– Vakfiyenin şahitleri:

Abdülhay oğlu Mahmud; İbrahim oğlu İshak; Mehmed oğlu Ahmed oğlu Mahmud el-Muharrir; Katib Mehmed oğlu Ahi Mestan; Katib Abdullah oğlu Karagöz; Katib Abdullah oğlu Mevlana Kasım.

Yukarıda vâkıfın şartları, vazife sahipleri, masraf kalemleri ve gelir kaynakları hakkında bilgilerin yer aldığı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Kütahya Sultan Yıldırım Bayezid Camii Vakfiyesi'nde -eğer Uzunçarşılı'nın bahsettiği vakfiye ve vakıf kaydı buysa-, caminin inşası, bitirilme tarihi ve inşasını tamamlatanın şehzade Musa Çelebi olduğu gibi konular hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Uzunçarşlı'nın bilgi kaynağı ile ilgili bir başka ihtimal, bahsedilen vakıf kaydı ya da vakfiye, henüz Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde tasnifi tamamlanmadığı için araştırmaya açılmamış evrak arasındadır. Biz şimdilik elimizdeki bu bilgilerle yetinmek zorundayız. Bu vakfiyeye göre, caminin, Fatih Sultan Mehmed'den önce de vakıflarının bulunduğu ve bânîsinin de Yıldırım Bayezid Han olduğudur. Burada, Fatih Sultan Mehmed'in daha önce var olan vakfiyeyi gözden geçirip, ilave gelirle (Zağra Köyü) yeni bir düzenleme yaptırıp, kayıt altına aldırması söz konusudur. Yine bu vakfiyeyi, bir zeyl (ek) vakfiye olarak da değerlendirmek mümkündür.

XVI. Yüzyılda Kütahya Yıldırım Bayezid Camii ve Vakıfları

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii, XVI-XX. yüzyıllar arasında çeşitli defalar köklü tamirlere maruz kalmıştır. Bu tamirlerle ilgili ilk bilgi Evliya Çelebi'de karşımıza çıkmaktadır. Evliya'nın; *"….ba'dehu Süleymân Hân bedest-i Mi'mâr Sinân müceddeden ta'mîr etdi"*[23] şeklindeki anlatımında, caminin tamirinin Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığı belirtilmektedir.

Cami ile ilgili rivayetler arasında, Evliya'nınkine benzer bilgiler yer almaktadır. Bunlar arasında; Kanuni Sultan Süleyman'ın 1 Temmuz 1522'de Rodos Seferi'ne giderken Kütahya'da ordusu ile birlikte üç gün kaldığı ve Mimar Sinan'a bu güzel camiyi tamir etmesini emrettiği; yine Kanuni'nin 1534'te Irakeyn sefe-

[23] Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, s.14.

rine çıktığında, dört gün Kütahya'da kaldığı ve namazlarını bu camide kıldığı; II. Selim şehzadeliğinde Kütahya valisi iken (1558-1566) babasının vefatını öğrendiğinde, 27 Eylül 1566 günü Cuma hutbesinin bu camide kendi adına okumasını hatibe emrettiği ve padişahlığını burada ilan ettiği gibi anlatılardır.[24] Bütün bu anlatılanlardan ortaya çıkan bir gerçek, Kütahya Yıldırım Bayezid Camii ya da diğer adı ile Ulu Cami ya da Câmi'-i Kebîr'in XVI. yüzyılda köklü bir tamir geçirdiğidir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Evliya Çelebi'nin anlatımından yola çıkarak, caminin tamiri konusuna değinirken; Kanuni'nin Mimar Sinan eliyle bu camiyi tadil ettirdiği görüşünü, Tezkiretü'l-Ebniye'de Mimar Sinan'ın Kütahya'da Hüseyin Paşa Camii'nden başka, Orhan Gazi Camii'ni de tecdiden (yeniden) bina ettiğinin yer almasından yola çıkarak, Orhan Gazi'nin Kütahya'da bir camisinin olmadığını, bunun yanlışlıkla yazıldığını kabul edip, bu binayı Yıldırım Camii olarak anlamak lazım geldiğini beyan eder. Ayrıca caminin minaresinin de aslen XVI. yüzyıla ait olduğunu belirtir.[25]

Uzunçarşılı, caminin sol tarafında yer alan minarenin Mahmud isminde biri tarafından H.961/M. 1553 (-1554) tarihinde yaptırıldığını ve kapısı üzerindeki kitâbede:

"Bu binâyı göricek didi Subûhî târih
Câmi'-i Yıldırım'a kıldı minâre Mahmûd"[26]

beytinin yer aldığını aktarmaktadır. Hamza Güner, minareyi yaptıran kişinin Hisar Bey oğlu Mustafa Bey oğlu Mahmut adındaki hayırsever olduğunu ve ikinci tamirden sonra bu minareyi yaptırdığını ifade etmektedir.[27]

Yukarıda ele alınan Kütahya Yıldırım Bayezid Camii'ne ait 863/1458 tarihli vakıflar hakkında bilgilerimiz XVI. yüzyılda biraz daha artmaktadır. Bu dönemin en önemli kaynakları tahrir defterleridir. Nitekim 937/1530 tarihli 438 Numaralı Muhâseb-i Vilâyet-i Anadolu Defteri'nde Kütahya Sancağı'nın vakıfları kısmında; "Evkâf-ı Câmi'-i Kebîr der-Nefs-i Kütahya" başlığı altında Yıldırım Bayezid

[24] Güner, Kütahya Camileri, s.18-19; ayrıca bkz. http://www.kutahya.bel.tr/tarihiyerler.asp?islem=goster&id=13

[25] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 510.

[26] Uzun Çarşılıoğlu İsmail Hakkı, Kütahya Şehri, s.108.

[27] Güner, Kütahya Camileri, s. 20.

Câmii'nin vakıfları icmâl yani özet halinde verilmiştir. Vakfın bu yıllarda 2 köyü – bu köylerde 61 hâne, 16 mücerred, 4 pîr-i fânî, 1 ma'lûl reaya-, 6 dükkanı, 8 bahçesi ve 200 akçe de nakit olmak üzere toplam 8.555 akçe vakıf geliri kaydedilmiştir.[28] Ancak bu tahrirde, aşağıda da bahsedileceği üzere 979/1571 yılına ait tahrirde yer alan ve 863/1458 tarihli vakfiye de belirtilen; "an-cizye-i Gebrân-ı Kütahya be-cihet-i imâmet ve hitâbet, fî yevm 6 fi sene 2.160" kaydına burada yer verilmemiştir. 937/1530 yılı tahririnde ayrıca camideki görevliler hakkında da bilgi yer almamaktadır.

937/1530 yılında vakfın kaydedilen gelir kalemleri ve miktarları şunlardır:

6 dükkan, senelik icâr/kira bedeli	549 akçe.
8 adet bahçe, senelik gelir	812 akçe.
Zağra Köyü: 31 hâne, 9 mücerred ve 2 pîr-i fânî ile kaydedilmiş ve senelik geliri	3.604 akçe.
Bağlıca Köyü: 30 hâne, 7 mücerred, 2 pîr-i fânî, 1 ma'lül ile kaydedilmiş ve senelik geliri	3.390 akçe.
Vakıf akçe	200 akçe.
Caminin toplam vakıf geliri	8.555 akçe.[29]

XVI. yüzyıla ait bir başka vakıf kaydı II. Selim dönemine ait Evâil-i Rebî'ülâhir 979/23 Ağustos-1 Eylül 1571 tarihinde tahriri tamamlanan Defter-

[28] 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), I, Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları – Dizin ve Tıbkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993, s. 102.

[29] 1530'da: "Evkâf-ı Câmi'-i Kebîr der-Nefs-i Kütahya
İcâre-i dekâkîn Kasab…ve gayruhu an vakf-ı mezbûr aded 6, fî sene 549.
Bağçehâ-i vakf-ı Câmi'-i Kebîr ber-vech-i icâre 8 aded, fî sene 812.
Karye-i Zağra tâbi'-i Kütahya an-vakf-ı câmi'-i el-mezbûr.
Hâne 31, mücerred 9, pîr-i fânî 2, Hâsıl 3.604.
Karye-i Bağluca, tâbi'-i Kütahya vakf-ı mezbûr.
Hâne 30, mücerred 7, pîr-i fânî 2, ma'lül 1, Hâsıl 3.390.
Vakf-ı akçe-i nakdiye 200.
Yekûn: Karye 2, dekâkîn 6 aded, bağçehâ 8 aded, hâne 61, mücerred 16, pîr-i fânî 4, ma'lûl 1
Hâsıl-ı câmi'-i mezbûr 8.555." Bkz. 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), I, s. 102.

i Evkâf-ı Livâ-i Kütahya/Kütahya Sancağı Vakıfları Defteri'dir. Ayrıntılı olarak vakıflar hakkında bilgi verilen bu defterde, "Evkâf-ı Câmi'-i Kebîr merhûm ve mağfûr Yıldırım Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-ğufran der Nefs-i Kütahya" başlığı altında Yıldırım Bayezid Camii hakkında bilgilere yer verilmiştir.[30] (Bkz. EK:2)

Caminin vakıf gelirleri arasında: Senelik olmak üzere; 80 akçe icâresi (kirası) olan bir zemîn; 1.070 akçe icâresi olan 9 bahçe; 328 akçe icâresi olan dükkanlar; günde 6 akçe olmak üzere senede 2.160 akçe cizye vergisinden tayin;[31] senede 100 akçe icâresi olan Kemiklik ? isimli çayır; 4'ü Hızır Bâlî Çelebi vakfından olmak üzere 8 ayrı vakıftan, Câmi'-i Kebîr'de hatim, hatim duası, aşr-ı şerif, kelime-i şahadet ile istiğfar okunması ve vâkıfların ruhlarına hediye edilmesi gibi şartlar için 3.100'ü senelik olmak üzere 8.540 akçenin vakfedilmesi[32] ve 3.610 akçe senelik vergi geliri olan Zağra Köyü'nün tamamı evkâf defterine kaydedilmiştir. Buradaki vakıflar içinde Hızır Bâlî Çelebi'nin 4 vakfından 2'sinden senede 2.200 akçe, diğer 2'sinden de 420 akçe, herhangi bir zaman sınırlaması olmadan vakfedilmiştir. Hızır Bâlî Çelebi'nin cami için bir de senelik icâresi 50 akçe olan, yukarıda bahsedilen bahçeler arasında "zemîn-i bağçe-i Hızır Bâlî" adıyla bir de vakıf bahçe kaydı bulunmaktadır. Cami için vakıf gelir tahsisi yapanlar arasında Fâtıma Hatun isminde bir de kadın bulunmaktadır. O da şartında camide senede bir hatim okunması karşılığı, bu hizmet için senede 200 akçe parayı vakfetmiştir. Bu vakıflar içinde para vakfı olduğu anlaşılan tek vakıf Rüstem Paşa'nın Kethüdası Mehmed Bey'in 5.000 akçe parasını vakfetmesidir. O şartında, paranın istirbah olunmasını yani işletilmesini, Câmi'-i Kebîr'de hatip olan kimsenin kendi ruhu için günde

[30] Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi, Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kütahya, Defter Numarası 560, v. 6b-7b.

[31] Daha önce vakfiyede Ermenilerden alınan cizyeden günde 6 dirhem imâmet ve hitabete tevcih edilmişti, aynı durum 1571'de de "An-Cizye-i Gebrân-ı Kütahya be-cihet-i imâmet ve hitâbet, fî yevm 6 fî sene 2.160" şeklinde kaydedilmiştir.

[32] Vakf-ı Hızır Bâlî Çelebi hatim duâsı kılınmak için meşrûta, fî sene 200.

Vakf-ı Şeyh Mehmed Çelebi bir hatim tilâvet olunur, fî sene 200.

Vakf-ı Fâtıma Hatun, yılda bir hatim tilâvet olunur, fî sene 200.

Vakf-ı Ahmed veled-i Şücâ, yılda bir hatim tilâvet olunur, fî sene 500.

Vakf-ı Görmüş Hızır Bâlî Çelebi be-cihet-i imâm ve icâre-i dekâkîn sabah namazından sonra bir aşr-ı Kur'an tilâvet olunur, 240.

Vakf-ı Hızır Bâlî Çelebi el-mezbûr berây-ı hânden aşr-ı fi'l-vakti'z-zuhr, fî sene 2000.

Vakf-ı Hızır Bâlî Çelebi, Cum'a namazından sonra on kere kelime-i şahâdet ve on kere istiğfar idüb ruhu içün duâ ide, 200.

Vakf-ı Mehmed Beg Kethüdâ-i merhûm Rüstem Paşa, 5000. İstirbah olunub Câmi'-i Kebîr'de hatib olan yevmî bir aşır tilâvet idüb bu akçanın ribhinden mütevellî yüz kırk akça ala.

bir aşır okumasını ve işletilen paradan elde edilen ribhden mütevelliye 140 akçe verilmesini şart koşmuştur.

937/1530 tahririnde Câmi‘-i Kebir’in yıllık vakıf geliri, cizye parası hariç 8.555 akçe idi. Buna cizyeden vakfa yapılan tahsisat da eklenince bu meblağ 10.715 akçeye ulaşmaktadır. Vakfın gelirinin 979/1571 yılında toplam olarak bir arada verilmemesi aradaki artmayı, bazı ilave ve eksiklikleri görmemizi engellemektedir. Ama her şeye rağmen, iki tahrir arasındaki 40 yıllık zamanda Yıldırım Bayezid Camii ya da Câmi‘-i Kebir’in vakıf geliri en az 8.560 akçe artma göstermiştir. Bu da yaklaşık % 80’e yakın bir vakıf gelir artışı demektir.

Vakfın bu yılda akarâtının gelirleri senelik olarak kaydedilen Zağra Köyü’nün 3.160 akçe olan geliri ile birlikte 10.063 akçe, buna toplu halde ve ayrı ayrı kaydedilen diğer vakıflardan gelen 10.440 akçe vakıf gelirleri de ilave ettiğimizde 1571 yılında Câmi‘-i Kebir’in toplam vakıf geliri 20.503 akçeye ulaşmaktadır. Bu mablağa Kethüda Mehmed Bey’in 5.000 akçe nakid/para vakfı da dahildir. Vakıf gelir kayıtları arasında muğlak iki harcama kalemi dikkati çekmektedir. Bunlar: “Be-cihet-i te’zîn (ezan okutma ya da müezzin için) vâkıf-ı bâ-ma‘lûm 3.000 (akçe)” ve “Be-cihet-i tathîrât-ı hâne-i der-mu‘amele-i Câmi‘-i Kebîr vâkıf-ı bâ-ma‘lûm 2.000 (akçe)” kayıtlarıdır. Bu ibareden ilkinde ezan okunması için vâkıf tarafından bilindiği belirtilen 3.000 akçe tayin edilmiş, aşağıda da görüleceği üzere müezzin için ayrı bir vazife ücreti daha yer almaktadır. İkinci ibarede yer alan Câmi‘-i Kebîr’in hanesinin tathîrâtı yani temizliği için de yine vâkıf tarafından bilindiği belirtilen 2.000 akçe tayin edildiği yer almaktadır.

Camideki vazife sahipleri ile hizmet alanları ve bunlar için tahsis edilen senelik ücretleri 979/1571 tahririnde ayrıca kayıt altına alınmıştır. “El-Masraf” başlığı altında “An-mahsûl-i bağçehâ-i mezkûr ve an- mahsûl-i Karye-i Zağra” kaydı burada yer alan vazife sahipleri ile hizmet alanlarının gelirine işaret etmektedir.[33]

[33] El-Masraf
– An-mahsûl-i bağçehâ-i mezkûr ve an-mahsûl-i Karye-i Zağra.
– Be-cihet-i müezzinân-ı nevvâb fî yevm 2, fî sene 720.
– Be-cihet-i mu‘arrif fî yevm 1, fî sene 360.
– Be-cihet-i hafezân-ı nevvâbihâ fî yevm 8, fî sene 3.060.
– Be-cihet-i sermahfil-i Câmi‘-i Kebîr fî yevm 1,5.
– Be-cihet-i çerağ ve hasır fî yevm 1, fî sene 360.
– Be-cihet-i kayyım-ı câmi‘-i mezbûr fî yevm 1, fi sene 360.
– Be-cihet-i câbî-i câmi‘-i mezbûr fî yevm 1, fi sene 360.
– Be-cihet-i mütevellî-i câmi‘-i mezbûr fî yevm 1, fi sene 360.
– Be-cihet-i rakabe-i câmi‘-i şerîf el-mezbûr fî yevm 2… fî sene 720

Buna göre, 863/1458 yılı vakfiyesinde de yer alan şartlar bir bakıma burada yeniden aktarılmıştır. 979/1571 yılı tahririnde imam ve hatip ücreti ile yukarıda belirtilen te'zîn (ezan okutma) ve temizlik hizmetleri dışındaki masraf senede 6.300 akçedir. Buna imam ve hatip için cizyeden tahsis edilen günlük akçeden toplam 2.160 akçe, ezan için 3.000 akçe, tathîrât (temizlik) için 2.000 akçe, hatim, hatim duası, aşr-ı şerif okunması gibi şartlar karşılığı vakfedilen 3.120 akçe ve Mehmed Bey'in para vakfından mütevelli için 140 akçeyi de burada eklediğimizde toplam masraf yaklaşık 16.720 akçeye ulaşmaktadır.

Yukarıda 979/1571 yılında Câmi'-i Kebir'in farklı yerlerde kaydedilmiş vakıf gelir kalemlerini bir araya getirdiğimizde elde ettiğimiz yaklaşık meblağ 20.503 akçedir. Bundan masraf olarak hesapladığımız vazife sahiplerinin ücretleri ile diğer hizmetler için tahsis edilen 16.720 akçeyi çıkardığımızda, vakfın 3.783 akçe galle yani gelir fazlası bulunmaktadır. Bütün bu 979/1571 vakıf tahririnden yola çıkarak yapılan hesaplamalar ve veriler, Câmi'-i Kebir ya da Sultan Yıldırım Bayezid Camii'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu, hem görevliler, hem gelirleri, hem masrafları bakımından somut hale getirmektedir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Câmi -i Kebîr Ya Da Ulu Cami

Evliya Çelebi 1082/1671 yılında Kütahya'ya uğradığında, aslen kendi memleketi olan bu şehir hakkında da önemli bilgiler aktarır. Evliya'nın aktardığı bilgiler arasında şu ifadeler yer almaktadır:

"Ve hâlâ cümle otuz iki mihrâbdır. On biri cum'adır. Mâ'adâsı zâviyelerdir. Evvelâ cümleden mükellef ü müzeyyen ve cemâ'at-ı kesîreye mâlik Ulu Câmi' Yıldırım Bâyezîd Hân ibn Gâzî Hudâvendigâr binâsıdır, ammâ itmâmı Şehzâde Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Hân'ındır. Ba'dehu Süleymân Hân bedest-i Mi'mâr Sinân müceddeden ta'mîr etdi. Tûlen yüz seksen kademe ve arzen doksan ayakdır. Ve iki yan kapu ve bir kıble kapusu var. Beşer kademe taş nerdübân ile çıkılır. Ve derûn-ı câmi'de cümle elli yedi çam direkleri üzre harpüşte tavan kubbedir. Ve iki cânibinde yan sofaları üzre bir kat tabakalar var, cemâ'at-ı kesîre oldukda yukarıda ibâdet ederler. Tâ mihrâba varınca iki tarafı böyle tabakadır. Bu tabakaların fevkinde ve tahtında cümle altmış dörd demirli pençerelerdir. Mihrâbı ve minberi ol kadar musanna' değildir, tarz-ı kadîmdir. El-hâsıl bu şehirde bundan büyük selâtîn câmi' yokdur. Hîn-i izdihâmda yigirmi bin âdem alır. Ve serâpâ kârgîr binâdır ve

cümle kurşun örtülüdür. Ammâ haremi yokdur, ancak kıble kapusundan taşra taş nerdübânın iki cânibinde yan soffaları vardır. Ve sol tarafda bir minâresi var."[34]

Ekrem Hakkı Ayverdi Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilerin doğruluğunu beyan eder ve en önemli tarifin de binanın çok direkli, ahşap tavanlı tam Ulu Cami tipine uygunluğuna işaret edilmesi olarak yorumlar. Yine o, günümüzde camide büyük eyvanın dibindeki asıl mihrabın çok eski olduğuna, bunun 1223/1808 ve 1307/1889 tamirlerinden çok önce yapıldığını belirtir. Ayrıca Evliya'nın da bahsettiği 57 ahşap direk ve 64 pencereden oluşan yapının, çam direkler üzerine kurulmuş harpuşte tavan kubbesi tarifine uygun, etrafta düz ahşap tavanlı ve orta mihverde çatı boşluğuna giren tekne tavan veya kubbemsi şekillere delalet ettiğini ifade eder. Minarenin de aslen XVI. yüzyıla ait olduğunu belirtir.[35]

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii/Ulu Cami/Câmi'-i Kebîr yukarıda da bahsedildiği üzere XVI. yüzyılda kısmi, XIX. yüzyılda da köklü iki tamir geçirmiştir. Günümüze ulaşan haliyle bu cami, çok az bir kısmı dışında, XIX. yüzyıl binasıdır. Caminin XIX. yüzyıldaki ilk tamiri 1220/1805-1806 yılında gündeme gelmiştir. Uzunçarşılı bu konuyu şu şekilde aktarmaktadır:[36]

"1220 H. 1805 M. senesinde Kütahya Nâibi Şeyhzâde Mustafa Efendi'nin ve ahalinin istid'ası üzerine, namaz kılınamayacak derecede harap olan cami mütevelli ve ahalinin gayreti ile tamir edilmiştir. Bu tamirde caminin tavanı beşik örtüsü denilen tarzda yapılmıştır. Caminin 1223 senesindeki tamir kitabesi kapının üzerindeki tâkın üstündedir."

"Zehî vâlâ Ulu Câmi' ki Sultan Yıldırım Hân'ın
Böyle rûhı mesûbât-ı bakā'ü'l-hayrdan te'sîr
Mürûr-ı vaktile muhtâç iken ta'mîr [u] termîme
Görüb tekmîlini şimdi cemâ'ât aldılar tekbîr
Du'âya bir eser bâbında Rağıb yazdı târihin
Hele oldı Ulu Câmi' kemâl-i hüsn ile ta'mîr
Sene 1223 (1808)."[37]

[34] Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, IX. Kitap, s.14.
[35] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 510.
[36] Uzun Çarşılıoğlu İsmail Hakkı, Kütahya Şehri, s.107-108.
[37] Uzun Çarşılıoğlu İsmail Hakkı, Kütahya Şehri, s.107-108.

Kütahya Ulu Cami'nin bir parçası da Mehmed Emin Vahid Efendi (Paşa) tarafından yaptırılan kütüphanedir. Valilik ve vezirlik de yapmış olan Vahid Efendi, elçi ve Reisülküttab vekili görevleri sonrasında, 1224/1809'de Kütahya'da mecburi ikamete memur edilmişti. Kütüphane, 1812 yılında revakın sağ bölmesinde iki direk arası kapatılarak, yerden birkaç basamak yüksekliğinde, caminin son cemaat yerinde küçük bir odada faaliyete başlamıştır.[38]

Yıldırım Bayezid Camii / Câmi'-i Kebir (Ulu Camii), XIX. yüzyılın sonlarında bir tamir daha geçirmiştir. Bu tamirle ilgili kayıtlardan biri de 16 Nisan 1303/28 Nisan 1887 tarihli keşif defteridir. Defterin başında: "Kütahya şehri dâhilinde vâki' Cennet-mekân el-Gâzî Sultan Yıldırım Bayezid Han tâbe serâhu hazretlerinin inşâ ettirmiş oldukları Câmi'-i Kebîr'in harâbetinden dolayı bu kere ta'mîrini hâvî tanzim kılınan keşf-i evvel defteri" ibaresi yer almaktadır.

Keşif sonrasında, kullanılacak malzemelerin evsafı ve kullanılacağı yerlerin ayrı ayrı kaydedildiği bu defterde: "Câmi'-i Şerîf-i mezkûrun ta'mîri ber-vech-i bâlâ bir yük kırk bin yüz altmış iki kuruş on beş paraya (140.162 kuruş 15 para) bâliğ olduğu mübeyyin iş bu keşf-i evvel defteri bi't-tanzîm tahrîren takdîm kılındı 16 Nisan 303 (28 Nisan 1887)"[39] ibaresi yer almaktadır. Bu ifadelerden ve cami hakkında yazılan diğer bilgilerden de anlaşıldığı üzere 1880'lerin sonunda yapılan bu tamirat oldukça geniş boyutlu ve yapının adeta yeniden inşası niteliğindedir.

Ekrem Hakkı Ayverdi, Hamza Güner'in *Kütahya Camileri* isimli eserinde verdiği bilgileri de kaynak göstererek, Câmi'-i Kebir'in bu tamiri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"….. Câmi'in 1308'deki son ta'mîrinde kalfalarının (İlya ve Koca Yorgi) olduğunu ve sâlnâme kayıdlarına ve yaşlı Kütahyalıların şehâdetlerine göre, o târîhte mutasarrıf olan Veysel Paşa zemânında temellerine kadar yıktırılarak yeniden yaptırıldığını, bir sene sonra eşrâfdan Kara-zâde Hacı Yusuf Ağa, Doğarlı Hacı Ahmet Efendi, mu'temed Eskioğlu Mehmed Efendi, kâtib Kaasım Efendi'den mürekkeb bir hey'et ma'rifetiyle 1311 (1893) de bitirildiğini yazar. Bu târîh kitâbede 1309 olarak bildirildiğinden, 1311 senesi, her hâlde masraf hisâblarının kapatıldığı zemânı delâlet etmekdedir. Câmi'deki mermer sütûn ve levhalar Çavdar Hisar harâbesinden alınmışdır. Yazıların hattâtı Tekirdağ-

[38] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 513; http://www.kutahyakutup.gov.tr/TR,64086/kutuphanemiz-hakkinda.html (04.01.2016).

[39] BOA, EV.MKT.1433.199.100.

lıoğlu Halil Efendi'dir. Yapı bitdikten sonra mutasarrıf olan Ahmed Fuad Paşa câmi'in tezyîn ve tefrîşine büyük emek sarfetmişdir. Kitâbesine nazaran yeniden inşâ işine 1307 (1889) de başlanmış 1309 da bitirilmişdir. Eb'âd değişmemişdir. Revâk genişliği zâten sabit kalmışdır; esâsen eskilerin, müşâhedeye göre verdikleri ma'lûmat, boyunun da tıbkı olduğunu bildiriyor. Duvarların temelden sonrası temâmen yenidir; bununla berâber pencerelerin tertîbi eskisi gibi tutulmuşdur. Yeni binânın üstü iki 'aded, takrîben 12.00 m.lik kubbe, 6 yarım ve 4 ufak kubbe ile örtülüdür. Bütün örtü, altı dâne 0.80 m kutrunda Dorik nizâmına benzeyen, olukları hafifçe tesviye edilmiş, mermer sütûna oturmakdadır. Mihrâbın solunda görülen eğrilik Vâcidiye Medresesi'ne bitiştirilmemek için yapılmışdır. İçeride Yıldırım Devri'ni veya ondan sonraki devirleri belki de Sinan'ın ta'mîrini hatırlatan yalnız mihrab kalmışdır….. Câmi'in ahşab kapısı Fatih Devri doğramalarını hatırlatmaktadır. Minâre sonradan revâkın sol ucuna yamanmışdır. Bu da gösteriyor ki revâk daha eskidir; 961(1553-54) den evvel yapılmıştır; câmi'de mevcûd en eski kitâbe bu minâredir. (eb'âdı 59x15)."[40]

Ayverdi, caminin 1307/1889 senesi tamirinde, sadece son cemaat yeri, mihraptan ufak bir kısmı ve minaresi bırakılarak, geriye kalan kısmın tamamının yeniden yapıldığını, ancak ebadının aynen muhafaza edildiğini, orada oturan herkesçe tereddütsüz bir şekilde bilindiğini belirtir. Yine onun anlatımı ile günümüzde altı sütun üzerine iki büyük, dört küçük ve altı yarım kubbeden meydana gelen bu cami, eski duvarlarının arasına kurulmuştur.[41]

Osmanlı dönemindeki son tamirin ilk keşfinin 1887'de yapıldığı, ilk yapısı ahşap olan Kütahya Yıldırım Bayezid Camii (Ulu Camii/Câmi'-i Kebir)'nin şimdiki hali, bütün bu anlatılanların ışığında Mutasarrıf Şamlı Hamdi Paşa zamanında halkın yardımı ile yaptırılmaya başlanmış ve Mutasarrıf Ahmed Fuad Paşa zamanında ve 1893 senesinde bitirilmiştir.[42]

Bu cami ve vakıfları, Evkâf Nezâreti'nin kurulmasından (1826) sonra, "Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn'a mazbût evkâfdan Kütahya'da vâki' Sultan Bâyezid Hân Cami'-i Şerifi" şeklinde kaydedilmiştir.[43] Burada yer alan mazbut vakıf ibaresi ile de yönetimi, nezaretin uhdesinde olan vakıf anlaşılmaktadır.

[40] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 511-512. Ayverdi'nin vermiş olduğu bilgiler, eserinde yer aldığı gibi aktarılmıştır, kelimelerin yazılışında tashihe gidilmemiştir.

[41] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 510.

[42] Güner, Kütahya Camileri, s. 20.

[43] Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s. 509.

SONUÇ

Kütahya'da Câmi-i Kebir, Ulu Camii ve Yıldırım Bayezid Camii olarak da bilinen caminin bânîsi Yıldırım Bayezid'in, bu şehirle adının ilk defa beraber anılmaya başlaması, onun 1381 yılında, Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'la gerçekleşen evliliği ve bu esnada yapılan düğünüdür. Bu evlilikle birlikte Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı cihaz olarak Osmanlılara geçmiştir. Yıldırım Bayezid, daha tahta oturmadan, Germiyan merkezinde sancakbeyi iken, daha sonra kendi adı ile de anılacak olan caminin inşasını başlatmıştır. Ancak tamamlanmasının epey sürdüğü anlaşılan bu eser, ya onun saltanatının sonlarında ya da oğlu Şehzade Musa Çelebi tarafından 1410'da tamamlanmıştır. Bu konudaki görüş, arşiv belgelerinde, özellikle vakfiyesinde karşımıza çıkmamakta, ancak Evliya Çelebi'de ve Uzunçarşılı'nın aktarımında yer almaktadır.

Yıldırım Bayezid gerek şehzadelik gerekse saltanat yıllarında, ülkesi sınırlarında çok sayıda dinî ve hayrî yapı inşa ettirmiş; savaşlardan ve fetihlerden elde ettiği zenginliği, memleketinin imarına harcamıştır.

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii ile ilgili günümüze ulaşan ilk arşiv kaydı, Fatih Sultan Mehmed tarafından düzenletilen H. 863/1458 tarihli vakfiyedir. Bu vakfiyede yer alan bilgilerin daha önce hiçbir yerde yer almaması ve ilk defa burada yayınlanıyor olması, Yıldırım Bayezid Camii ve vakıfları hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olmamızı sağlamaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı teftiş sonrası düzenlenen bu vakfiyeden, cami ile ilgili daha önce varolan vakıf gelirlerini, camideki görevlileri ve hizmet alanlarını öğreniyoruz. Ayrıca Fatih'in bu vakfa ek bir gelir olmak üzere Zağra Köyü'nü vakfederek ilave etmesiyle, 1458 tarihli vakfiyeyi zeyl (ek) vakfiye olarak değerlendirebiliriz. Vakfiyede, caminin bânîsinin Sultan Bâyezid Han olduğu açık bir şekilde belirtilmiş, ancak daha önceki vakfiyesinin kim tarafından düzenletildiği ya da inşasının ne zaman tamamlandığı hakkında bilgi verilmemiştir.

İlk inşasında ahşap bir yapı olan Kütahya Yıldırım Bayezid Camii, XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli tamirler geçirmiştir. Tamirlerden ilkini, Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile Mimar Sinan'ın yaptığıdır. Bu dönemde yapılan tamire en büyük delil de caminin minaresinde yer alan 961/1553-1554 tarihli kitabedir.

XVI. yüzyılda Yıldırım Bayezid Camii ya da Câmi‘-i Kebir olarak kaydedilen vakıflar hakkında ayrıntılı bilgilere 1530 ve 1571 yılı muhasebe ve vakıf tahrir defterlerinde rastlamaktayız. Kütahya sancağı vakıfları arasındaki bu kayıtlardan, cami vakfının gelirleri, harcama kalemleri ve görevlileri hakkında ulaşılan bilgilerle, vakfın bilhassa 1571'de gelir fazlası da olan bir vakıf olduğudur. Vakıf kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, vakfa yeni vakıflardan gelirler tahsis olmuş, bu da caminin bir bakıma Ulu Cami olma özelliğini daha da perçinlemiştir. Camideki görevliler ve hizmet alanlarına bakıldığında, daha önce vakfiyesinde de yer alan şartlara göre her gün, en az on bir cüz Kur'an-ı Kerim okunmaktadır. Bu da Ulu Cami'nin hem şehrin kalbi konumunda hem de canlı bir dinî merkez olduğunun bir göstergesidir.

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii'nin eski fizikî ve mimarî durumu hakkında belki de günümüze ulaşan bilgilerin tek kaynağı Evliya Çelebi'dir. Onun anlatımından caminin 57 ahşap direk ve 64 pencereden oluştuğunu, çam direkler üzerine kurulmuş harpuşte tavan kubbesi gibi fizikî ve mimarî özelliklerini öğreniyoruz.

Kütahya Yıldırım Bayezid Camii XIX. yüzyılda iki önemli tamir geçirmiştir. Bunlardan ilki 1805-1808 yılları arasında, ikincisi de 1887-1893 yılları arasındadır. Caminin son tamirinde, duvarların temelden sonrası yeniden yapılmış, sadece son cemaat yeri, mihraptan ufak bir kısmı ve minaresi eski yapıya aittir. Caminin günümüzdeki yapısı, bu son tamirle bugünkü fizikî ve mimarî görünümünü almıştır.

Günümüzde Kütahyalıların daha çok Ulu Cami olarak bildikleri bu eser, yaklaşık altı asırlık ömrü ile adeta şehrin kalbi olmuş, pek çok önemli siyasî ve dinî olayın merkezinde kalmıştır. Günümüzde de bu caminin yeniden Yıldırım Bayezid adıyla anılması ve Osmanlı dönemindeki, bilhassa vakfiyesinde belirtilen dinî havanın yeniden oluşturulması, yerel yöneticilerin ve bilhassa da Kütahya Müftlüğü'nün üzerine düşen bir görevdir. Buna, mazbut bir vakfı olması hasebiyle de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün nezaret etmesi, bânîsine ve hayratına bir saygı olması düşüncesiyle elzem olduğu düşüncesindeyiz. Unutulan bânî ile eserin yeniden bir araya getirilmesi, hiç kuşkusuz esere yeni bir hüviyet kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Kaynaklar:

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, *TSMA.d. 7088.* (BOA'da da aynı numara ile kayıtlı)

BOA, *EV.MKT.1433.199.100.*

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), I, Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib, Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livâları – Dizin ve Tıbkı Basım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1993. s. 102.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi, *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kütahya*, Defter Numarası 560, v. 6b-7b.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, IX. Kitap, Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman – Robert Dankoff, YKY Yay., İstanbul 2005.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ – Neşrî Tarihi*, I. Cilt, Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat – Mehmed A. Köymen, TTK Yay., Ankara 1995.

Araştırma Eserleri Ve Makaleler:

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Mimari Çağının Menşe'i, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü Yay., İstanbul 1966.

Güner, Hamza, *Kütahya Camileri*, (Basım yeri yok? [Kütahya?] 1964.

Güner, Hamza, *Tarihte Kütahya,* Kütahya Vilayet Matbaası, Kütahya 1961.

İnalcık, Halil, "Bayezid I", *DİA*, 5, 1992, s. 231-234.

Kuş, Fatma, "Kütahya Ulucamii", *DİA*, 42, 2012, s. 107-108.

Uzun Çarşılıoğlu (Uzunçarşılı) İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya Şehri,* Maarif Vekaleti Yay., İstanbul 1932.

Varlık, M. Çetin, "Kütahya", *DİA*, 26, 2002, s. 580-584.

Varlık, Mustafa Çetin, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429),* Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

Yinanç, M. Halil, "Bayezid I", *İA,* II, 1979, 369-392.

http://www.kutahya.bel.tr/tarihiyerler.asp?islem=goster&id=13 (02.01.2016)

http://www.kutahyakutup.gov.tr/TR,64086/kutuphanemiz-hakkinda.html (04.01.2016).

EKLER

EK 1-a: Fatih Sultan Mehmed'in Kütahya'daki Yıldırım Bayezid Han Camii İçin

Düzenlettiği 863/1458 Tarihli Vakfiyenin Tercümesi[44]

Tu'teberu mâ fîhi indî ve hakemtü bi-sıhhatihi ve lüzûmihi harrehu Mahmud bin Seydi Ahmed el-Kâdî bi'l-askeri'l-Mansûre ufiye anhuma.

Bu vakfiye bana göre geçerli ve sıhhat ve lüzumuna karar verdim. Kadıasker Seydi Ahmed oğlu Mahmud. Allah onu bağışlasın.

Mutâbikun li-aslihi'l-mu'teber harrerhu'l-fakiru ileyh subhânehu Mehmed er-Rıfkı el-Kâdî bi-Medineti Kostantiniyyeti'l-Mahmiyye gufira lehu.

Bu vakfiye aslına uygundur. Kostantiniyye Kadısı Mehmed er-Rıfkı. Allah onu bağışlasın.

Hamd, geniş lütufları bağışlayan, kullarına harika ve muhteşem yaratılış sanatını gösteren Allah'a olsun. Salat, güzel ahlak sahibi, cömert, neseben seçkin Muhammed Mustafa'ya, iyilik timsali evladına ve aile fertlerine, necip ve seçkin arkadaşlarına olsun.

Şimdi (bundan sonra), başlığını ve içeriğini, lafzını ve manasını tam olarak içinde barındıran bu vakfiyeye göre; büyük sultan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, bütün halkların koruyucusu, Arab ve Acem hükümdarlarının hükümdarı, devletin sevk ve idare ilkelerini anlaşılır kılan, halkı için cömertlik yollarını ortaya çıkaran, nimetleri memleketinin her tarafına yayan, açık delillerle muzaffer olan, darlıkta Allah'ın yardımına mazhar olan, düşmana karşı gökten desteklenen, isteyene istediğini veren, yardım çağrısında bulunanlara icabet eden, tarihi eserlerin temellerini sağlamlaştıran, mescit ve medreselerin bânîsi, harap olmaya yüz tutmuş olanları tamir eden, bu uğurda çok bağış yapan, Allah'ın kullarına nafile ve farzları yerine getirmelerini emreden, "O ki, sizi yeryüzünde halife kıldı" âyetinin şerefi ile nite-

44 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, TSMA.d. 7088. Vakfiyenin Arapça'dan tercümesinde büyük yardımını gördüğüm Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Görevlisi Aydın Kudat Bey'e sonsuz teşekkür ederim.

lenen, İslam'ın esaslarını insanlara uygulatan, Dünyada din ve İslam hükümlerinin temellerini sağlamlaştıran, dünya ve ahiret tehlikelerine kalkan olan, Allah'ın yüce kelimesini hakim kılan, devletinin keskin kılıcı olan, icraatına kuzgunların bile alışamadığı, zeka olarak heybetinin ateşini Fırat'ın bile söndüremediği, Jüpiter yıldızı saadetine müşteri, Merkür gezegeni ifadesinin öğrencisi, parlak ışığıyla karanlığı delen sabah yıldızı, onun zeka ve dahiliğine köle, doğan güneş onun yol ve yoldaşlarına hizmetkar, ahlakına, fare (köstebek) olmasaydı misk diyeceğim, acısı olmasaydı gül diyeceğim, yağmura ihtiyacı olmasaydı bağ diyeceğim, bulanıklığı olmasaydı su diyeceğim, eğer unvan ve nitelemeler iftiharı artırsaydı daha da anlatırdım;

Kullarına her türlü lütfu bağışlayan ve Melik olan Allah'ın yardımıyla muzaffer olan zamanının sultanlarının sultanı Sultan Süleyman'ın mülkünün mirasçısı Sultan oğlu Sultan Murat Han oğlu Sultan Mehmed Han, ayrım yapmaksızın bütün insanların her türlü nimetlerinin kesintisiz kaynağı olan, beyaz ve siyahlar için denizde ve karada fitne olan Rum (Avrupa) ve Ye'cüc'e karşı en sağlam sığınak ve kale olan, Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han, ceddi Orhan (?) oğlu Sultan Bayezid tarafından Kütahya'da inşa ettirilen mescid caminin vakıflarının durumlarını teftiş emrini verdiğinde -Allah bu şehri musibet ve belalardan korusun-; bu cami için Yoncalık Nahiyesine bağlı Bağlıca Köyü'nde Elatma diye bilinen harimi (bağlık, ekinlik) ve aynı beldede bulunan Hamamlık adıyla bilinen harimi yine Sevli adlı mahallede bulunan diğer harimi, adı geçen caminin etrafında bulunan ve birbirine bitişik olan herkes tarafından bilindiğinden evsaf ve sınırlarının açıklanmasına gerek duyulmayan toplam sekiz dükkanı ve orada oturmakta olan Ermenilerden günlük alınan cizyeden altı sikkeli dirhemi ve söz konusu vakıfların akarâtından elde edilen gelirin, adı geçen caminin bazı maslahatı ve bakımı için vakf ve habs edildiğini gördü.

Bunlara ilave olarak, adı geçen beldenin (Kütahya'nın) nahiyesinde, Zağra diye bilinen, sınırları yerinde meşhur olduğundan dolayı burada açıklanmasına gerek duyulmayan, köyün tamamını, sadece Allah rızası için *ve mal mülkün fayda vermediği sadece temiz kalp ile gelenlerin fayda gördüğü* Ahiret gününde azık olması maksadıyla cami yararına vakfetti.

Vâkıf, camide hatip olan kimsenin, aynı zamanda imamlık görevini de yerine getirip günde beş vakit cemaate imamlık yapmasını ve aşağıda adı geçen hafızlarla beraber her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuyup, karşılığında da Bağlıca Köyü ile Sevli adlı mahalledeki harimden ve yukarıda belirtilen cizyeden alınan söz konusu miktardaki dirhemleri, onun maişetine şart koştu.

Vâkıf, ayrıca her gün adı geçen camide hazır bulunan sekiz hafızın, Kuran'dan birer cüz yüzünden okumasını, karşılığında diğer vakıfların kiralarından elde edilen gelirden her bir kişiye günlük birer dirhem olmak üzere toplam sekiz dirhem verilmesini; ve tarif hizmetini yerine getiren muarrifin, adı geçen hafızlarla birlikte her gün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okumasını, karşılığında kendisine günlük bir dirhem verilmesini; ve yine beş vakit namaz vakitlerini bildiren müezzine günlük bir dirhem verilmesini; ve yine kayyımlık hizmetini yerine getiren kayyıma günlük bir dirhem verilmesini; ve hasır ve siraç yağı için de günlük bir dirhem verilmesini şart koştu.

Vâkıf, hayatta oldukça vakfın tevliyetinin kendi elinde olmasını, vefatından sonra ise söz konusu tevliyet ve yönetimin nesilden nesile sürekli kendi çocuklarının elinde olmasını, çocuklarından hiç biri bu dünyada kalmadığı takdirde, şer'-i şerifin ve din-i müstakimin emrine göre idare edilmesini, tevliyet vazifesi karşılığında vakıf mallardan elde edilen toplam gelirin onda birinin yarısının tevliyet ücreti olarak verilmesini şart koştu.

Böylece hiçbir gerekçeyle söz konusu vakıf mallar, hiç kimse tarafından mülkiyetine geçirilemez, hiçbir sebeple vakfın şartlarına muhalefet edilemez. Kıyamete kadar hiç kimsenin mirasına geçirilemez. "*Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse, artık vebali değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.*" Müslümanların hâkimlerinden bir hâkim, bu vakfın sahih ve geçerli olduğuna, hukuki sonuç doğurduğuna ve bağlayıcı olduğuna hükmetti, şeriata göre tescil edildiğini ve gerekli olan bütün zabıt ve şartlarının tamam ve yerinde olduğuna karar verdi. Böylece bu vakfiye, şeriata göre sahih bir kararla kayıt altına alındı. Bu vakfiye, Hicri 863 senesinin, Allah'ın hayır ve zaferle sonlandırdığı Safer ayının başlarında yazıldı.

Şahitler

Abdülhay oğlu Mahmud

İbrahim oğlu İshak

İçindekilerle beraber sıhhatine şahitlik eden Mehmed oğlu Ahmed oğlu Mahmud el-Muharrir

Katib Mehmed oğlu Ahi Mestan

Katib Abdullah oğlu Karagöz

Katib Abdullah oğlu Mevlana Kasım

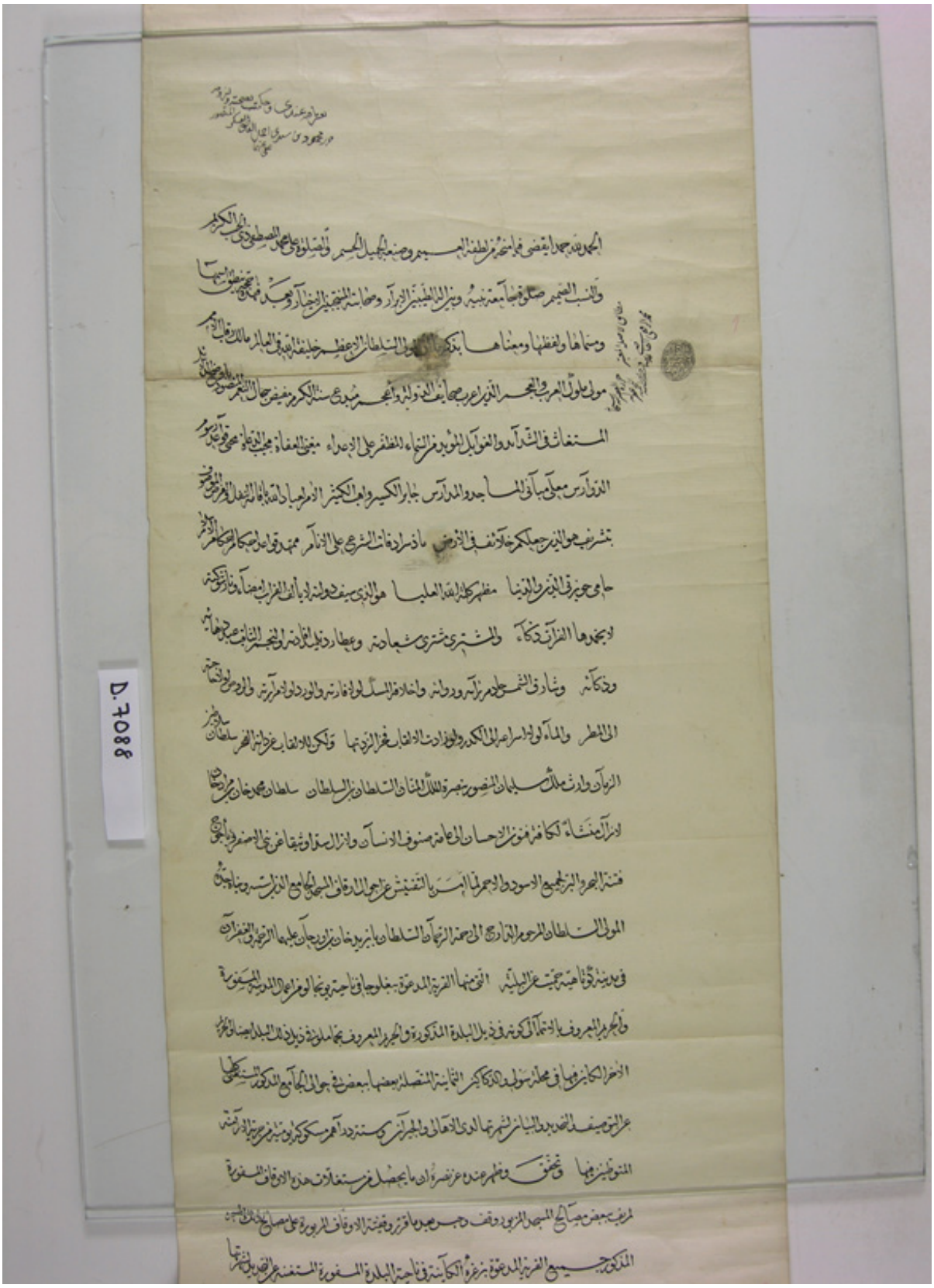

Ek 1-b/I: *Fatih Sultan Mehmed'in Yıldırım Bayezid Han Camii İçin Düzenlettiği 863/1458 Tarihli Vakfiyenin Aslı*

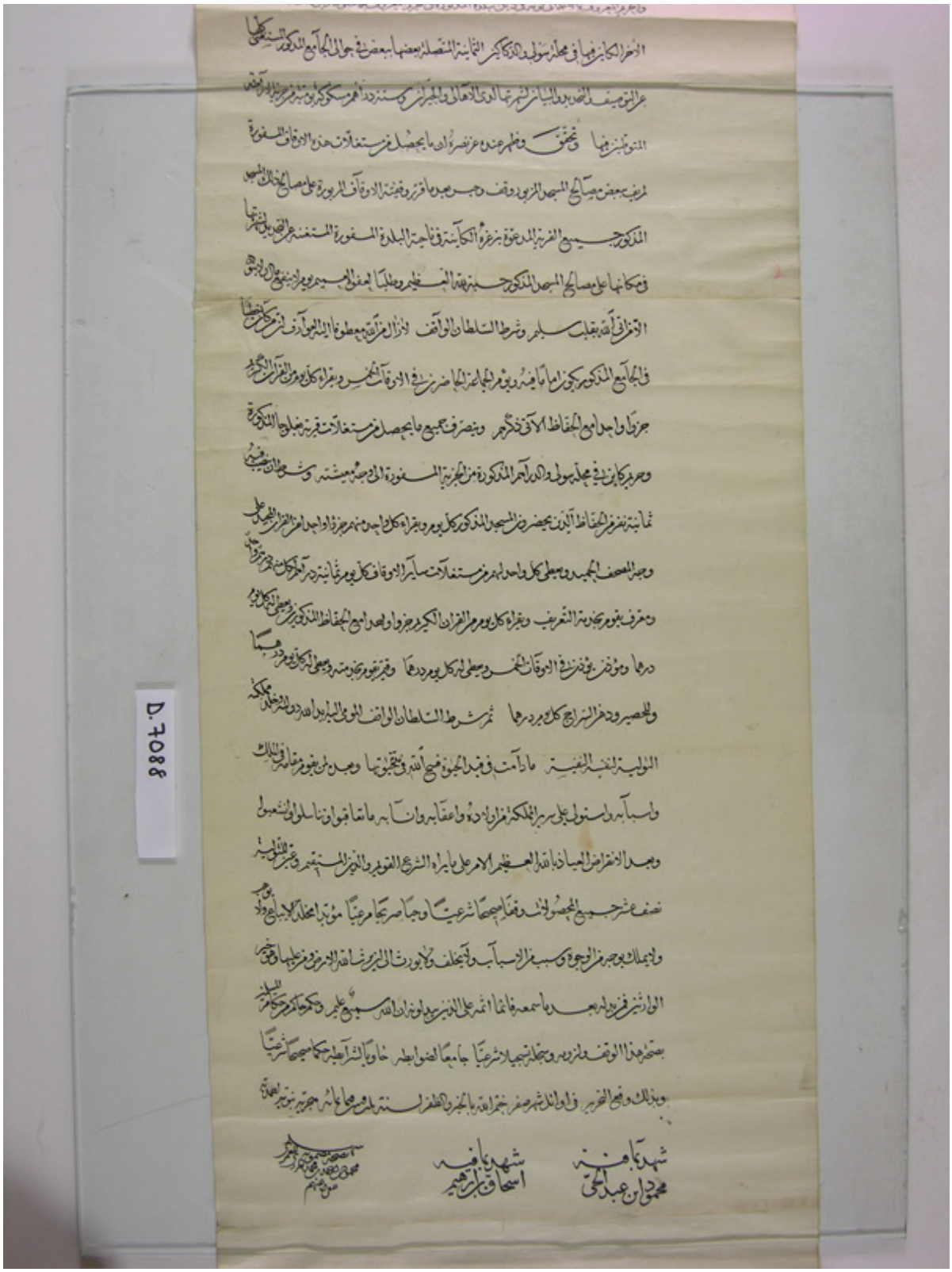

Ek 1-b/II: *Fatih Sultan Mehmed'in Yıldırım Bayezid Han Camii İçin Düzenlettiği 863/1458 Tarihli Vakfiyenin Aslı*

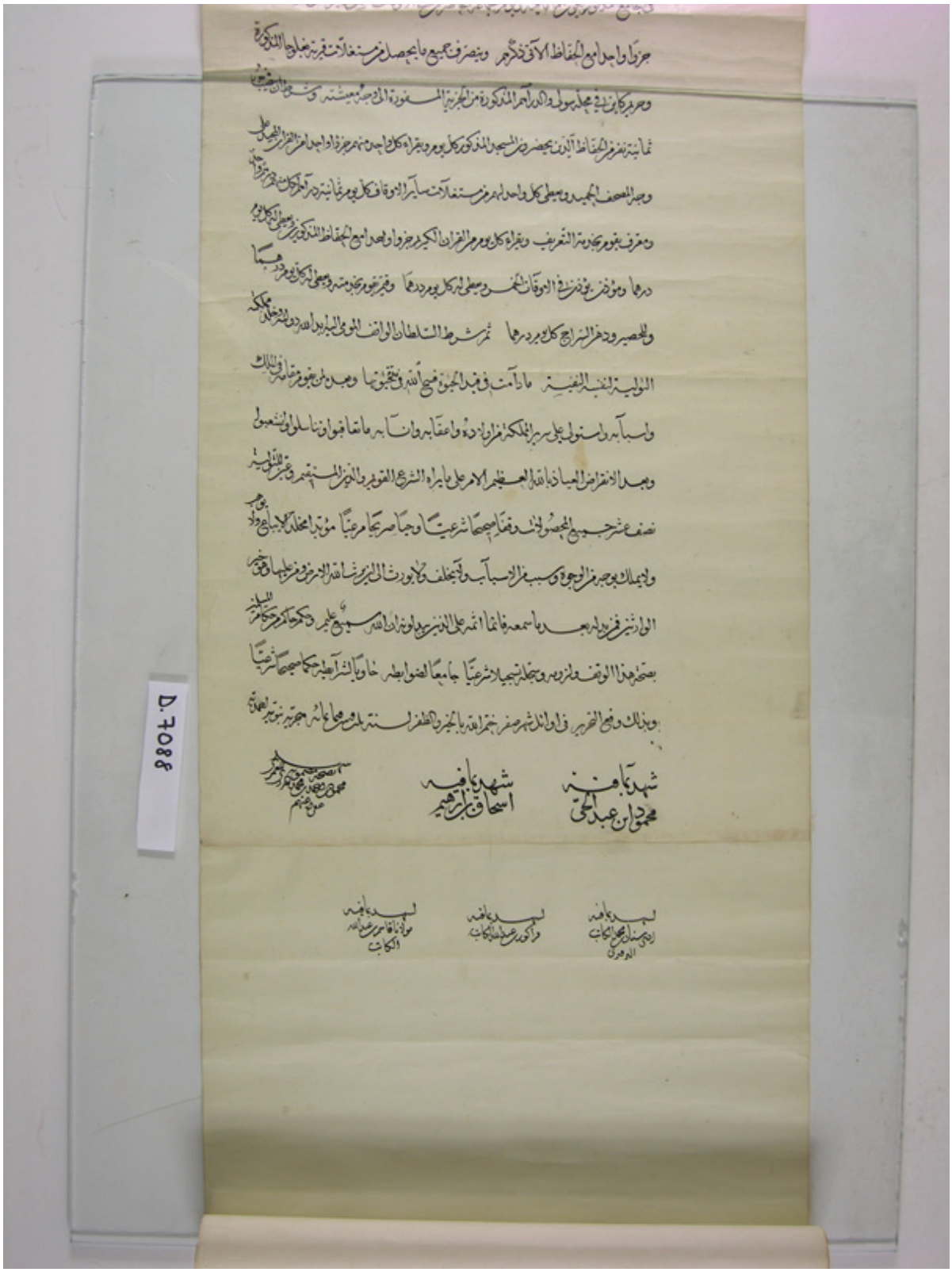

Ek 1/b/III: *Fatih Sultan Mehmed'in Yıldırım Bayezid Han Camii İçin Düzenlettiği 863/1458 Tarihli Vakfiyenin Aslı*

EK 2-a: 979/1571 Tarihli 560 Numaralı Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Kütahya'da Yıldırım Bayezid Câmii Vakıfları

Evkâf-ı Câmi'-i Kebîr. Merhûm ve mağfûr Yıldırım Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-ğufran der nefs-i Kütahya

İcâre-i Zemîn der-kurb-ı Kanlu-kavak der-zemîn-i Yusuf, fi sene 70.

İcâre-i Dükkân der ….Kılıç Ahmed, fî sene 48.

An-Cizye-i Gebrân-ı Kütahya be-cihet-i imâmet ve hitâbet, fî yevm 6 fî sene 2160.

İcâre-i dekâkîn der Kurb-ı Câmi'-i Şerîf, fî sene 280.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-dest-i Sinan, fî sene 200.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-dest-i Mürüvvet becây-ı Emin, fî sene 60.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-yed-i Hasan Beg, fî sene 55.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-yed-i Kâmil Mekkî?, becây-ı İskender ve Süleyman, fî sene 40.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-dest-i Mehmed, fî sene 35.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-yed-i Helvacı Hüseyin, fî sene 20.

İcâre-i Çayır-ı Kemiklik der-Kurb-ı Çayır-ı Sefer Şah Çelebi oğlu ve Timurtaş Evkâfi kurbundadır der-dest-i İbrahim Çavuş an-Dergah-ı âlî, dönüm 4, fî sene 100.

İcâre-i zemîn-i bağçe-i Feleküddin yılda bir hatim tilâvet olunur, fî sene 215.

İcâre-i zemîn-i bağçe Hızır Bâlî yılda bir hatim tilâvet olunur, fî sene 50.

Vakf-ı Hızır Bâlî Çelebi hatim duâsı kılınmak içün meşrûta, fî sene 200.

Vakf-ı Şeyh Mehmed Çelebi bir hatim tilâvet olunur, fî sene 200.

Vakf-ı Fâtıma Hatun, yılda bir hatim tilâvet olunur, fî sene 200.

İcâre-i zemîn-i bağçe der-dest-i Sinan, yılda bir hatim duası içün, fî sene 20.

Vakf-ı Ahmed veled-i Şücâ', yılda bir hatim tilâvet olunur, fî sene 500.

Vakf-ı Görmüş Hızır Bâlî Çelebi be-cihet-i imâm ve icâre-i dekâkîn sabah namazından sonra bir aşr-ı Kur'an tilâvet olunur, 240.

Vakf-ı Hızır Bâlî Çelebi el-mezbûr berây-ı hânden aşr-ı fi'l-vakti'z-zuhr, fî sene 2000.

Be-cihet-i te'zîn vâkıf-ı bâ-ma'lûm, 3000.

Be-cihet-i tathirât-ı hâne-i der-mu'âmele-i Câmi'-i Kebîr vâkıf-ı bâ-ma'lûm, 2000.

Vakf-ı Hızır Bâlî Çelebi, Cum'a namazından sonra on kere kelime-i şahâdet ve on kere istiğfar idüb ruhu içün dûâ ide,200.

Vakf-ı Mehmed Beg Kethüdâ-i merhûm Rüstem Paşa, 5000.

İstirbah olunub Câmi'-i Kebîr'de hatîb olan yevmî bir aşır tilâvet idüb bu akçanın ribhinden mütevellî yüz kırk akça ala.

Karye-i Zağra tâbi'-i Kütahya

Hâsıl-ı mâ kaydımdan öşr alınub mülkiyet-i kesr öşrî kaydı ber-mûceb-i defter-i atîk, 3610.

Hınta 6 müdd 1200.

Şair 7 müdd 700.

Burçak 20 keyl 100.

Resm-i küvvâre 16.

Resm-i çayır 300

Çayır der yed-i Ali resm 5

Resm-i çift 368.

Resm-i bennak 216.

Resm-i kara 60.

Adet-i ağnam 200.

Resm-i zemîn 340.

Öşr-i bostan 20.

Bad-ı hevâ 85 (v.6b-7a).

El-Masraf

An-mahsûl-i bağçehâ-i mezkûr ve an-mahsûl-i karye-i Zağra.

Be-Cihet-i Müezzinân-ı nevvâb fî yevm 2, fî sene 720.

Be-cihet-i mu'arrif fî yevm 1, fî sene 360.

Be-cihet-i hafezân nevvâbihâ fî yevm 8, fî sene 3060.

Be-cihet-i sermahfil Câmi‘-i Kebîr fî yevm 1,5.

Be-cihet-i çerağ ve hasır fi yevm 1, fî sene 360.

Be-cihet-i kayyım câmi‘-i mezbûr fi yevm 1, fî sene 360.

Be-cihet-i câbî câmi‘-i mezbûr fi yevm 1, fi sene 360.

Be-cihet-i mütevellî-i câmi‘-i mezbûr fî yevm 1, fî sene 360.

Be-cihet-i rakabe-i câmi‘-i şerîf el-mezbûr fî yevm 2,… fî sene 720. (v.7b)

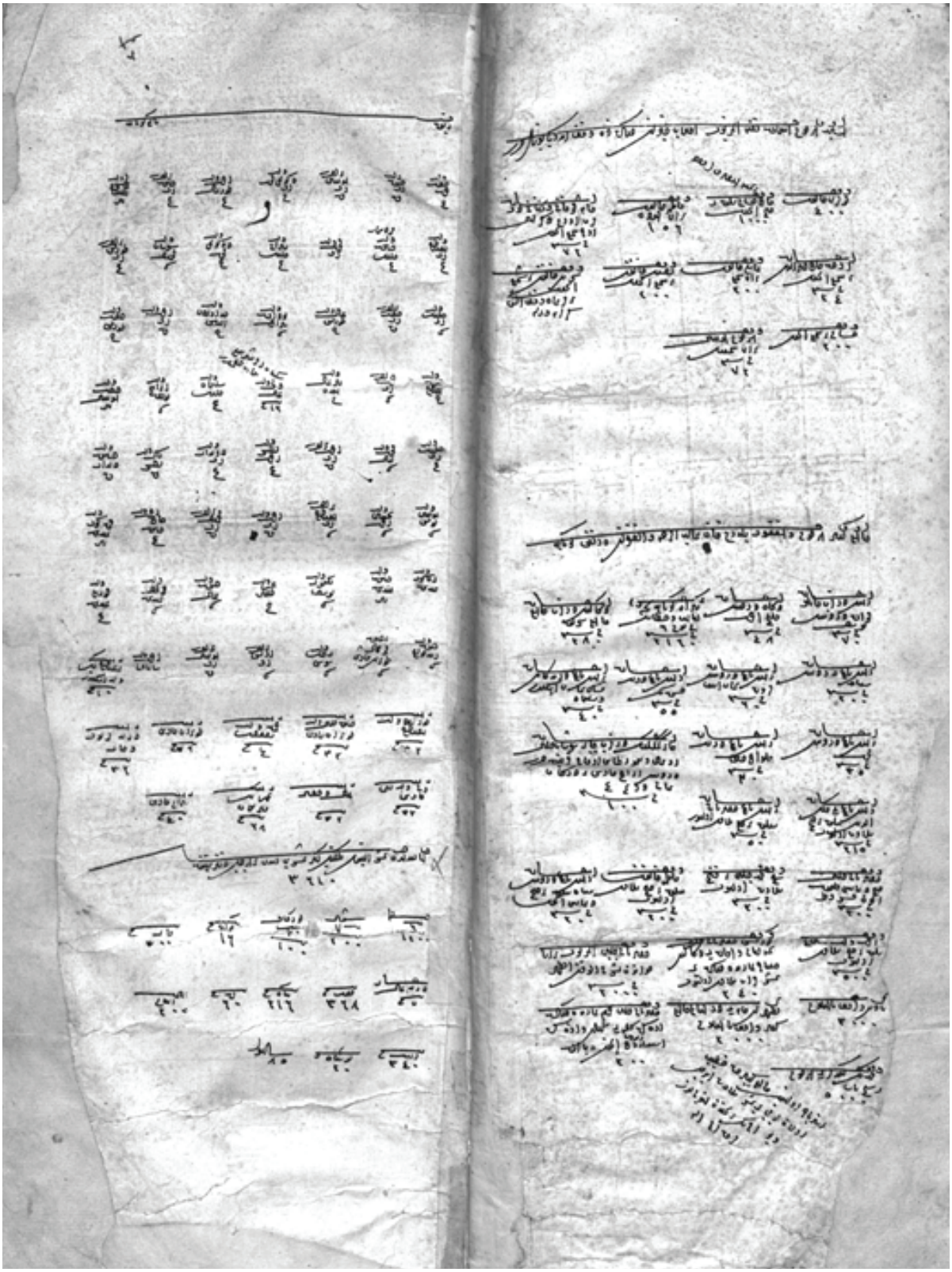

Ek 2-b/I: *TKGM. TTD EVKAF, 560,*
Defter-i Livâ-i Evkâf-ı Kütahya – Yıldırım Bayezid Evkâfı (Câmi‘-i Kebir)

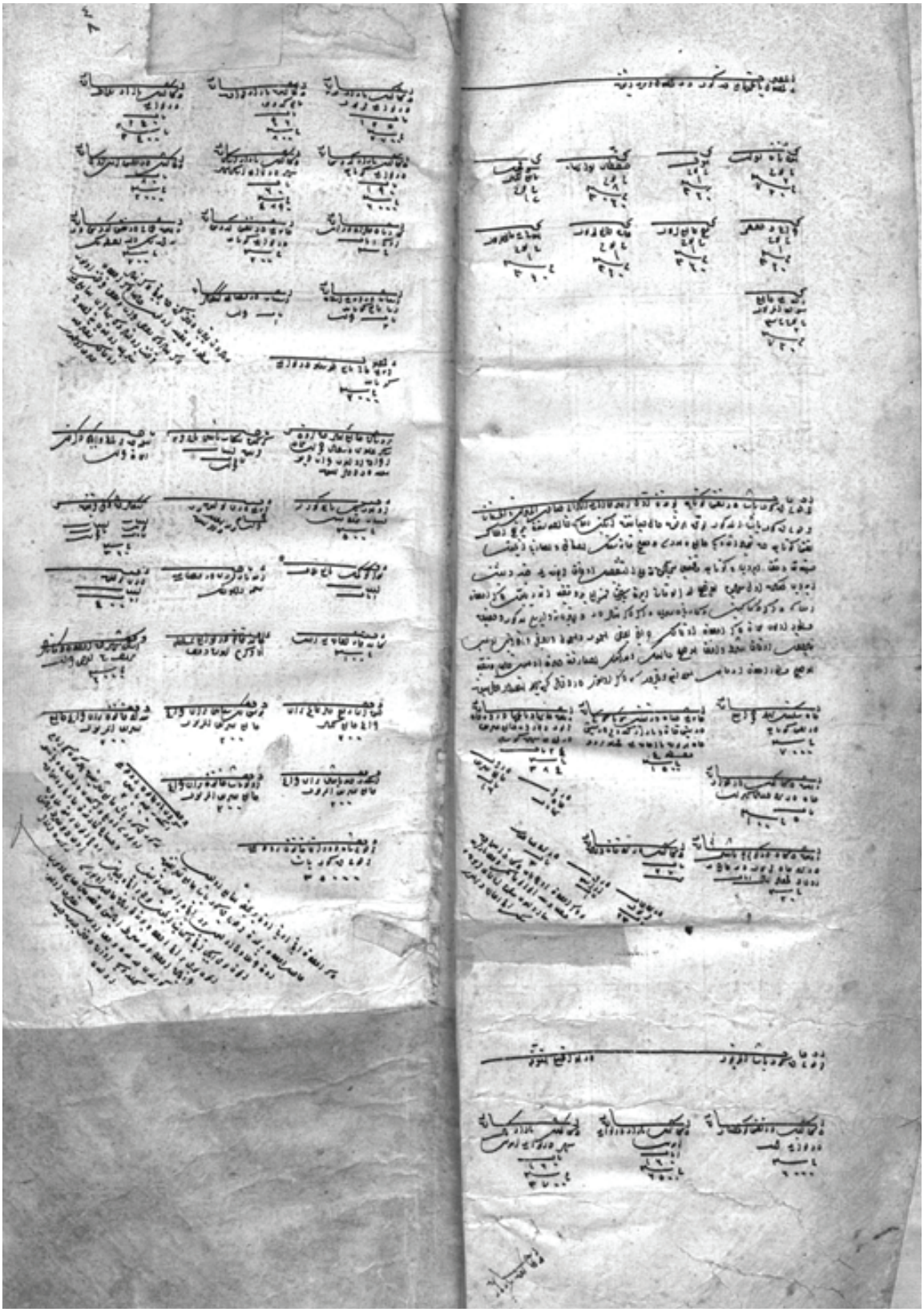

Ek 2-b/II: *TKGM. TTD EVKAF, 560,*
Defter-i Livâ-i Evkâf-ı Kütahya – Yıldırım Bayezid Evkâfı (Câmi‘-i Kebir)

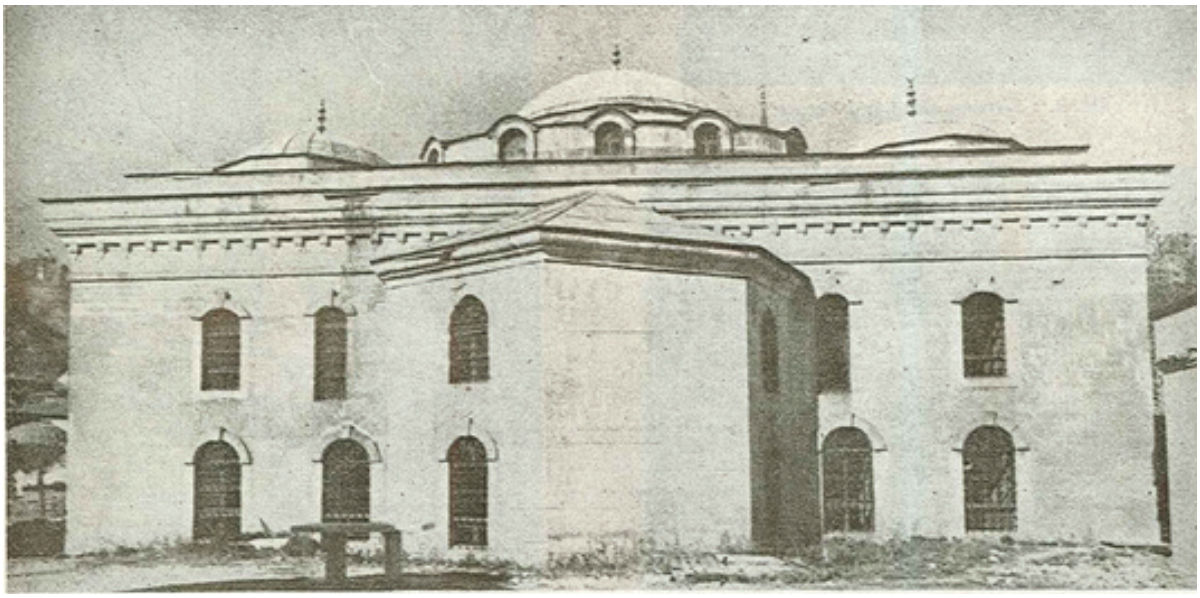

Resim 1: *Kütahya Ulu Camii'nin mihrap duvarı.*
(Kaynak: E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, s.511.)

Resim 2: *Kütahya Ulu Cami girişi*
(Kaynak: http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,69419/kultur-turizmi.html/04.01.2016)

Resim 3: Kütahya Ulu Cami
(Kaynak http://www.kutahya.bel.tr/kenttarihi.asp/04.01.2016)